

सप्टेंबर १९८१

हेका

रस्त्यावरील कुऱ्यांचे भूकणे ऐकून रामजीची नोंपमोठ झाली. त्यावेळी मध्यरात्र उलटली असावी. जाग आलीच आहे तर उठून नपितलेलेच बरे, असा विचार करून बाहेर उघडून ते बाहेर आले. अंधाऱ्या रस्त्यावर एका गाढवाला पाहून कुर्मी भूकत होती. बाहेरची थंडी अंगाला ओंवात होती. कुऱ्यांना हाकलून आत घेतांना, ओसरीवर कुणीतरी मुटकुळं करून झोपल्यासारखं त्यांना दिसलं.

"कोण आहे ते?" रामजी मोठ्याने म्हणाले. तिकडून उत्तर आले नाही. रामजीने त्या माणसाला हाताने हलविले. थडीमुळे त्याला हुडहुडी भरली होती व अंग तव्यासारखे तापले होते.

"तुला बरे नाहीसे दिसतेय, बाहेर थंडीही कडाक्याची आहे. आत येऊन नोच." रामजी म्हणाले.

महाप्रयासाने उठून बसत त्याने रामजीला हात जोडले. हाताचा आधार देऊन रामजीने त्याला उठविले व बात चटई खंयचून एक भोंगडी त्याला पांघरावला विली.

अंधभरात त्या माणसाला गाढ झोप लागली. त्याच्याबद्दल विचार करीत, बराच वेळ रामजीला झोप आली नाही.

कुणीतरी दार ठोठावीत असल्यासारखे धाटून रामजीला जाग आली. दिवस कासराभर वर चढला होता. दार वाजविणारी व्यक्ती, त्याची बायको सीताबाई होती. ती आदल्या दिवशी, नातलगकडे लुनताला गेली होती. सकाळ होताच घरी आली होती.

"दिवस वर येईस्तोवर निजलातमे?" असे म्हणत ती बात झाली. चटईवर

धोंमडी पांघरून कुणीतरी निजलेले पाहून— "अय्या! कुणीतरी पाहुणे आलेले दिसताहेत! कोण आलंय?" तिने नवऱ्याला विचारले.

"कोण आहे कुणास ठाऊक!" असे म्हणत रामजीने घडलेला वृत्तांत सांगितला.

"विचारा! धोडा कढत काढा करते, म्हणजे बरे वाटेल. तुम्ही त्याला उठवून तोंड धुवायला सांगा." सीताबाई म्हणाल्या व धाई धाईने स्वयंपाकघरांत गेल्या.

रामजीने त्या माणसाला उठवायला म्हणून हात लावला ती त्याची बोवडीच वळली. रात्री भट्टी सारखे तापलेले त्याचे शरीर आता थंडगार पडले होते!

"हा गेला की तं!" रामजी जमला-रीकपणे ओरडले.

ते ऐकताच सीताबाई पटकन बाहेर आल्या व "तरच की काय? अशी बाई! आता काय करावं? कोण? कुठला? कांही पांगपत्ता नाही!" म्हणत कपाळाला हात लाऊन बसल्या.

रामजीने त्याच्या कनवटीला चांचपून पाहिले. त्याच्या हाताला एक युरचुडी लागली. ती त्यांनी बाहेर काढली. ती पैशांची पिशवी होती. रामजीने ती पिशवी रिकामी केली. पैशांबरोबर एक चिट्ठी

ही त्यात दिसली. ते एक पत्र होते. आईने मुलाला लिहिले होते. मजकूर असा होता :

"चि. नारायण! हल्ली तू तापाने आजारी असतोस असे आपल्या गांवाकडच्या एका माणसाकडून समजले. आता तुम्ही प्रकृती कशी आहे?

इकडे तुम्हा वाकट्या भावाची परिस्थिती हालाखीचीच आहे. 'मुलीच्या लग्नासाठी तीन हजार रुपये कुटून जमे कस' या विवंचनेत तो आहे. स्थळ चांगले मिळाले आहे. अशा वेळी तुम्ही आपला हेका सोडून, सारी क्लिप्त विसरायला हवीत. रागाच्या लग्नासाठी तू मदत

Full screen

127

8

/ 68

करायला हवीस. तू मोठा आहेस म्हणून धाकट्याची बडवण तुला सांवरून घ्यायला हवी.

हे पत्र पौनताच प्रकृती बरी असल्यास, पैसे घेऊन बाहेर नोंध. आम्ही हल्ली घर बदलले आहे. सवीन पन्ना पुढील प्रमाणे आहे. हे पत्र सोबत आण म्हणजे घर सहज सांपडेल."

ही चिट्ठी वाचून रामजीला सर्व उलगडा झाला. तो वायकोला म्हणाला-"त्रिचार! पुतणीच्या लग्नासाठी पैसे घेऊन निघाला व वाटेतच गेला! ही चिट्ठी जवळ होती म्हणून घरे, आपल्याला ह्याच्या भावांचा प्रत्येक तरी मिळाला!"

"तुम्ही लगेच बाहेर पडा बघू त्या गांवी जाऊन त्यांना हे पत्र ज पैसे पोचते करून, घडलेली सर्व हकीगत त्यांच्या कानावर घाला व त्यांना घेऊन या. तुम्ही येई पैसे मी लग्नघरी राहिले. घराला कुलूप घालूया." सीताबाई म्हणाल्या.

लगेच ते दोघे ही घराला कुलूप घालून राहिले. पडले. रामजी भावल्या राधा घेऊन नारायणाच्या धाकट्या भावाच्या गांवी निघाले. तिथे पोचले पर्यंत दुपार झाली. घर सांपडायला विशेष त्रास झाला नाही. परंतु घराची सोचताच आंतील मवाद ऐकून रामजी बाहेरच थांबले.

"आई! पैशांची कुठेही खोच झाली नाही. हा संबंध जुळलेले वाटत नाही. त्यांना 'सुसरीकडे बघा' म्हणून सांगून टाकतो." धाकटा भाऊ असावा.

"हू कायरे तुझे बोलणे! पैशांच तोंड पाहून सोन्यासारखे हातचे स्थळ घालवितोस की काय? तुझ्या भावाला 'पैसे घेऊन ये' म्हणून पत्र लिहिले आहे. तपकीच घेऊन येईल ती!" म्हातारीचा आवाज झाला.

"मला न सांगता तू पत्र कस लिहिलंस? दादाच्या पैशाला, मी मेलो तरी हात लावणार नाही! मलीच लग्न झालं नाही

तरी झालेलं!" रामान धाकटा भाऊ म्हणाला.

"विनाकारण डोक्यांत राख घालून घेऊं नकोस! तुमच्या हेक्यापायी पोरीच्या आयुष्याचं आतंरं कसं नकोस! माझ म्हातारीचं एवढं तरी ऐक." बोडा दम घेऊन ती पुढे म्हणाली-"कुल्लक कारणा-वरून, गेली दहा वर्ष तुम्ही भावांनी एक-सेकांची तोंड देखील पाहिली नाहीत. राधाच्या लग्नांत तरी भेटाल बशी मला आशा वाटली." म्हातारी म्हणाली.

रामजीने वार वार्जाविले व "नारायणा-च्या भावाचे घर हेन कां?" निचारले.

एका चाळणीच्या माणसाने दार उघडले. "कोण तुम्ही? आंत या!" आश्चर्यावाटून म्हणाला.

रामजी आत गेले व एका खुर्चीत बसले. पैशांची पिशवी टेबलावर ठेवली व चिट्ठी त्या गृहस्थाच्या हाती दिली. ती वाचून तो म्हणाला-"हे माझ्या आईने, माझ्या मोठ्या भावाला लिहिलेले पत्र आहे. मला तोंड दाखवायची लाज वाटली म्हणून पैसे पाळवून दिलेले विसताहेत. आधी ती पिशवी माझ्या समोरून उचला बघू!" निबक्या स्वरान तो म्हणाला.

"तुमचे भाऊ स्वतःच येणार होते. परंतु येऊ शकले नाहीत! तुम्हा दोघांची

भेट या जन्मी तरी अवश्य आहे!" असे म्हणून रामजीने घडलेले सर्व काही सांगितले.

सगळे ऐकल्यानंतर धाकट्या भावाच्या तोंडून मजबूत उमटला नाही. म्हातारी ओवसा-बोळी रडू लागली.

"दादा मला क्षमा कर!" असे म्हणत ती गृहस्थ ही रडू लागला.

ते पाहून रामजीला थोडी सुद्धा दया आली नाही.

"जिवंत माणसाची किंमत कळणे कठीण! तुझ्यावर तुझ्या भावाचे प्रेम असल्या शिवायच कां तो एवढे वरे नसतांही पैसे घेऊन निघाला? तू आतुप्रेमाला इतके

दिवस मुकला होताच, परंतु आतां तर कावमचा पारखा झालास!" ते म्हणाले. तो बारडा-ओरडा ऐकून सोजार-बाजारचे सर्वलोक पोछा झाले.

तेवढ्यात "काय झाले? झाले तरी काय?" असे म्हणत एक पत्ताशीचा गृहस्थ पुढे आला.

त्याला पहाताच धाकटासाऊ त्याच्या जवळ आत-"बादा! तू जिवंत आहेस का? मला मूळाला तुझा चांगुलपणा कळला नाही!" असे म्हणून त्याच्या पायावर पडला.

आता पर्यंत ज्याला आपण मेलेला समजत होतो, तो मारायण तो हाव, हे समजायला रामजीला वेळ लागला नाही.

बडलेला वृत्तांत ऐकून तो प्रौढ गृहस्थ हसला. "मी पैसे घेऊन परतूनच निघालो. राधासाठी एखादी बनारसी साडी घ्यावी म्हणून शहर गांवी गेलो. तिथे एक म्हातारा-"धर्म करा बाबा! मला कुणी नाही." म्हणत मागे लागला. दया घेऊन

मी पैशांची पिशवी बाहेर काढून त्याला एक रुपया दिला. कापड सरेदीसाठी मी दुकानांत जाईस्तोवर तो माझ्या मागेच येत होता. शेवटी साडी खरेदी करून पैशांसाठी कनवटीला जात लाऊन महातो तो पिशवी दिसेना! मला त्या म्हातऱ्याची शंका आली. त्याच्यासाठी खूप शोधले. पण स्वधर्म! परत घरी गेलो व दुसरे पैसे घेऊन सरळ झकडून येतो आहे. तुमच्या-बरी मेलेला तो माणूस बोरव बसावा!" तो प्रौढ गृहस्थ रामजीला म्हणाला.

"त्या चोराने मरते वेळी पुण्य साधले! म्हणून तुम्हा भावांची भेट झाली!" म्हातारी समाधानाने म्हणाली.

"बरंय, मी येतो. घरी जाऊन पुढचे काम निस्तरायला हवे!" रामजी म्हणाले.

"पुढच्या महिन्यांत आयच्या मुलीचे लग्न आहे. तेव्हा न विसरतां सह परिवार लग्नाला या बरं का!" बोधा भावांनी रामजींना आशाहाने लग्नाचे निमंत्रण दिले.

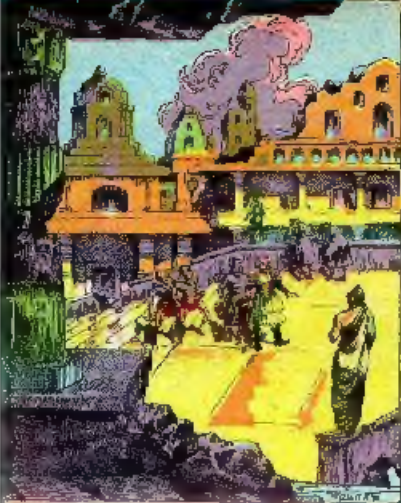

[१५]

[तिनवत्ताच्या सौभाग्य निघालेल्या समवेतने, एका संमतीच्या ताबडीत सापडलेल्या, आपल्या सैनिकांना बांधिले. त्यांच्याकडून त्याला, व्याघ्रदत्त कुणीकडे गेला ते समजले. तसेच लाडावर अडकविलेले एक प्रहरी त्याला मिळाले. तेवढ्यात, डोंगरावरून काही सैनिक त्यांच्यावर एकाएकी बागांचा वर्षाव करू लागले. पुढे-]

सरसैन्या; त्यांच्यावर बाण सोडणारे बंदी बनवायच्या ह्यांचा प्रयत्न विसतो सैनिक कोण आहेत. हे समजायला फार वेळ लागला नाही. "व्याघ्रदत्ताचा जय! व्याघ्रदत्ताचा विजय अशो!" व्याघ्रदत्ताचे सैनिक डोंगरातील खडकां-अशा आरोढ्यांनी डोंगर-दऱ्या दुमडुमून येत्या. मागे लपून सरसैन्यावर व त्याच्या सैनिकांवर बाण सोडत पुढे-पुढे सरकू लागले. अशा तंकाटातून प्राण वांघवायचे म्हणजे समरसेना एकच मार्ग दिसला. सावध व्हा! बापल्याला चारीवाजूनी वेळून, तो म्हणजे खडकाच्या आठ लपत-लपत

तो प्रदेश सोडून जकम तेवढे लौकर निघून जाणे!

समरसेनच्या पाठोपाठ त्याचे सैनिकसुद्धा निःशब्दपणे खडकांच्या आडून अचळच असलेल्या भुवाराच्या विकासे रांगस-रांगत पुढे जाऊ लागले. 'या भुवाराच्या मार्गाने आपण कुठे पोचू? किंवा भुवाराबाहेर काय असेल?' अशा शंकेने त्यांना पोहोचले नाही. याची व्याघ्रदत्ताच्या सैनिकांच्या कचा-दयापूर काहेर पडण्याचे त्यांना म्हत्वाचे वाटले!

सोबटी सर्वजण सुरक्षितपणे एका अध्याच्या गुहेत पोचले एकदाचे! व्याघ्रदत्ताच्या सैनिकांच्या आरोळांचा आवाज हळूहळू

कमी होऊ लागला. 'आपल्याला शोधत बहुतेक ते, तुमच्या दिशेला येथे असावेत', असे समरसेनला वाटले.

तोवर भर दुपार सली होती. त्या मंशान्या गुहेत अडथळत समरसेनने पुढे वाट काढली. थोडे पुढे गेल्यावर त्याला नारीकसा उग्राचा कवड्या दिसला. आपली थोडे पुढे गेल्यानंतर ते गुहेच्या पलिकडे पोचले.

तिथे दिसलेले दुय्य पाहून समरसेनला फार आश्चर्य वाटले. शिवदत्ताने दिलेल्या नकाशात दाखविलेले ते एक पडके नगर होते. कुठलेतरी महानगर भूकंपामुळे उज्वस्त झालेले दिसत होते. मोठमोठ्या भवनांच्या मिति कोसळलेल्या हुंदया. दगडात कोरलेले काही स्तंभ अवघट मोडलेले व कुठल्याही अर्थी कोसळतील असे वाटत होते.

'हे, शिवदत्ताच्या नकाशात दाखविलेले 'शिथिल-नगर' असावे; याबद्दल काही शंका नाही! शिवदत्त बहुतेक दयेचे लपलेला असावा. म्हणून आपण पुढे जाणेच योग्य ठरेल!' समरसेन म्हणाला. त्याच्या साथीदारांना त्या शिथिलनगराकडे पाहून नदर काढत होते.

त्या विशाल प्रासादांच्या भग्नावशेषांकडे जाण्याच्या विचारात समरसेन असता,

एकाएकी शंखध्वनी व आरोळांच्या आवाजांनी तो सगळाप्रदेश दुमदुमून गेला. थोड्याच क्षणांत पन्नास-साठ सैनिकांच्या समवेत व्याघ्रदत्त त्या शिथिलनगराकडेच येत असलेला, समरसेनला दिसला.

त्याने आपल्या सैनिकांना सावध केले व व्याघ्रदत्त आपल्या सैनिकांबरोबर कुणीकडे जात आहे; हे पाहून लागला. व्याघ्रदत्ताच्या हालचालींकडे पाहता, तो समरसेनचा विषयच दिसून गेलेला दिसत होता.

साधावयाचा कार्यभार साधल्यासारखा, व्याघ्रदत्त आपल्या सैनिकांच्या पुढे-पुढे मोठ्या दिमाखाने चालत येत होता. त्याच्या पाठोपाठ त्याचे असूयायी, हारव-

विनोद करीत, मधूनच आपल्या नायकाचा जमजमकार करीत येत होते.

'व्याघ्रदत्ताने शिवदत्ताच्या शूर बंदी बनविले नाही ना?' अशी शंका समरसेनच्या मनात येऊन गेली. परंतु सैनिकांबरोबर कुणीही बंदीवान त्याला दिसला नाही. 'तरबाग, अपूर्व शक्तिशाली असे शास्त्रेयाचे विशूळ कोडे आहे, हे तर या व्याघ्रदत्ताला कळले नाही ना!' समरसेनच्या मनात आले.

व्याघ्रदत्त आपल्या सैनिकांना त्या पडकेल्या भवनांकडे घेऊन गेला. 'कुठे जायचे आहे' हे आधीच माहीत असल्याप्रमाणे तो आपल्या अनुचरांबरोबर सरळ अपाज्ञा चालू लागला.

अशाच संधीची वाट पहात असलेला समरसेन दगडांच्या आड लपत-लपत एका विशाल भवनाच्या प्रांगणाकडे आपल्या सैनिकांबरोबर पोचला. तिथे छिन्न-विच्छिन्न झालेल्या एका विशाल स्तंभाभाड लपून व्हावदनाच्या हालचालीकडे लक्ष वेळ लागला.

आपल्या अनुयायांपुढे चालत असलेला व्याघ्रवत् एकाएकी थांबला व मागेवळून आपल्या सैनिकांना गंभीरपणे म्हणाला-
"व्याघ्रदलातील योद्ध्यांनो! आपले अम फळाला येण्याची वेळ आता येऊन ठेपली आहे. तुम्हापैकी प्रत्येकाच्या एकेका देशाचा वधियतो करण्याचे वचन मी दिलेलेच

आहे. ते वाग्वान मी पूर्ण करावयास तत्पर आहे. परंतु त्या आधी तुम्ही एक साहस-पूर्ण असे काम करावयास हवे!"

"आम्ही कुठलेही साहसकार्य करण्यास सिद्ध आहोत! ते कार्य कोणते हे सांगा!" त्याचे अनुयायी उत्साहाने म्हणाले.

मंत्रिमित करीत व्याघ्रवत् म्हणाला-
"या विथिलनगरात आपली मनोकामना-पूर्ण हौणार आहे. ते वषा, त्या समोरच्या प्रासादाकडे वघा! त्याचे सिंहद्वार मोडून, दगडा-योद्ध्यांनी वाटच बंद झालेली आहे. तुम्ही ते मोडलेले स्तंभ व त्या सर्व शिळा वाकूला सरकवून त्या प्रासादाची वाट मोकळी करा. आपण जी अमूल्यवस्तु सोडून काढण्यासाठी आलो आहोत, ती त्या प्रासादातच आहे!"

व्याघ्रवत्ताचे बोलणे ऐकून त्याच्या अनुयायांना कधी नव्हे तो उत्साह आला. एकमेकांना सूचना देत ते त्या भवनाच्या द्वाराकडे निघाले. काही जणांनी हातांत पहार घेऊन घरापुढे असलेल्या बोट-मोठ्या शिळा सरकवायला सुरुवात केली.

उत्साहातिरेकाने कामाला लागलेल्या त्या सैनिकांना पुढे सज्ज असलेल्या संकटाची काही कल्पना नव्हती. त्या जीर्ण-प्रासादाच्या भिती व खांब एकीकडे कललेले होते व अगदी पडण्याच्या तयारीतच होते.

दूर उभा असलेला समरसेन हे सर्व पहात होता. व्याघ्रदत्ताची आज्ञा पाळीत असलेल्या त्या सैनिकांवर कुठलीतरी भिंत किंवा स्तंभ कोसळून; त्या सर्वांवर भीषण अपघाताचे मरण ओढवणार असल्याचे तो उचलचा ठोळभांती पहात होता!

व्याघ्रदत्त मात्र दूर उभा राहून, खडक बाजूला सारणाऱ्या आपल्या सैनिकांना प्रोत्साहन देत होता, त्याचे मान वळवून त्या भिंतीकडे वारंवार पाहणे व नजर रोखून दाराकडे पाहणे, या पुरुष त्या दुष्टाला, येऊ पातलेल्या संकटाची पूर्ण कल्पना असावी, असे समरसेनला वाटले. 'व्याघ्रदत्त जाणून-बुजून, आपल्या साथी-

वारांना या आपत्तीच्या तोंडी देत आहे की काय?' अशी शंका समरसेनच्या मनांत येतेच तोच; गजराज ते विचिल्लमवन कोसळले व कानठळभा वसविणारा आवाज आसण्यात भरून गेला. कोसळलेल्या भिंतीच्या व स्तंभांच्या खाकी चिरडलेले व्याघ्रदत्ताचे अनेक सैनिक कण किकाळ्या फोडून मरण पावले, तर पायाळ व जखमी झालेले कांही जण हाहाकार करीत कसे-कसे आपले प्राण वाचवून बाहेर पडले.

ही भयंकर घटना, बोळ्यांची पांयणी लवेस्तोवर घडून गेली. जखमी झालेल्या व जीव वाचवून बाहेर पडलेल्या योद्ध्या सैनिकांना वेळून, व्याघ्रदत्त बोहाबाजूला सरला.

'त्याच्यावर विश्वास ठेवून अनेक जणांनी मरण-समाधी घेतली' याचे त्याला तीळमात्र दुःख झालेले दिसत नव्हते. त्या दारुण अवघाताने समरसेनचे काळीज पिळवटून निघाले.

"काहीतरी नकळत झालेल्या चुकीमुळे व्याघ्रेश्वरी कोपलेली असावी; म्हणूनच तिने या सिंहद्वाराजवळ अनेक जणांचा बळी घेतलेला दिसतो आहे. जातां पापुढे आदल्याला कुठल्याही संकटाला तोंड द्यावे लागणार नाही! अगदी निश्चित न्हा!" असे म्हणत व्याघ्रदत्ताने आपल्या हातात

असलेला एक कागद त्यांना दाखविला व ती पुढे म्हणाला- "अद्भुतशक्ती असलेले वाक्तेयाचे त्रिशूल असलेले ठिकाण तुम्हाला दाखवायचा मज्जा विचार आहे. त्या त्रिशूलाच्या प्रभावामुळेच आपण उरलेले सर्वजण या पृथ्वीवर राजाधिराज होणार आहोत ते त्रिशूल असलेले स्थान, या नकाशाव स्पष्टपणे दाखविलेले आहे. हत्तीच्या बलामध्ये, विषवृक्षापासून शंभर पावल लांब, भूतदोरांच्या समाधी खांदी, गुरूदोहीच्या अस्थि-पंजरात वाक्तेयाचे त्रिशूल लपविलेले आहे!"

आढोशास उभा राहून, हे सर्व ऐकत असलेल्या समरसेनच्या अंगावर, आश्चर्याने कांटा उभा राहिला व श्रींतीने त्याचे अंग परवर कापू लागले. ज्या अपूर्वशक्तीयुक्त त्रिशूला करिता, एवढी दुरु व एवढ्या हस्या वडल्या, ते त्रिशूल अखरीस या महा-दुष्ट वशा व्याघ्रदत्ताच्या हाती लागले ना!

"आतां काय बरे करावे?" असा यश्रप्रश्न समरसेनच्या मनांत काहूर भाजवू लागला. शिवदत्ताचे काय झाले? त्याला त्रिशूल कोठे आहे; हे ठाऊक आहे का? त्याच्याबरोबर असलेल्या फक्त सहा सैनिकांबरोबर व्याघ्रदत्तावर चालून जाणे योग्य ठरेल का? अशा प्रश्नांनी त्याला भंडावून सोडले.

समरसेनला काय करावे याचा निर्णय घेता आला नाही. व्याघ्रदत्ताच्या हाती एकदा का, ते त्रिशूल गेले तर त्याच्यापुढे दुसऱ्या कुणाचाही टिकाव लागणे शक्य नाही. भंजतंत्र विद्यांमध्ये अद्वितीय असे एकाशी व चतुरास पांनाबेखोल 'जामोज्ह' व्हावे लागेल, त्यांचे देखील कांही चालणार नाही! धनराशींनी भरलेल्या नौका व त्यांचे रक्षण करणाऱ्या नागकन्यामुदा व्याघ्रदत्ताला वशीभूत होतील, यात कांही संका नाही.

असा आपत्समयी आपल्याला बहाय्य करू शकणारा एकदा चतुराक्ष होय! परंतु त्याला सद्यस्थिती कळविणार कवी?

Fullscreen

127

18

/ 68

तो यावेळी नागकन्यांना वशीभूत करण्याच्या प्रयत्नांत असेल. चतुरावाला, शास्त्रज्ञांच्या या महासामर्थ्यशाली त्रिशूलाबद्दल, काही कल्पना असेल का? ते त्रिशूल जर आपल्या एकट्याच्या हाती लागले, तर हे द्विपक्ष नव्हे, तर आपल्या विभूतनावर आपला अधिकार राजविता येईल!

अशा अयोगित विचारांमध्ये समरसेन पडला असता, व्याघ्रदत्ताच्या शीरगंभीर आवाजाने त्याची विचार मालिका तुटली. "उद्यां महापर्व-दिवस आहे. रविवार असून, जमावाच्या आहे! तेव्हा आज रात्री आपण इथेच विसावा घेऊ या! उद्यां रात्री, बरोबर एक वाजता, आपण राजवनांत प्रवेश करणार आहोत!"

आपल्या अनुयायांना सली सूचना देऊन व्याघ्रदत्त एका मोठ्या शीलाखंडावर बसला. आपापली आयुधं खाली ठेवून, त्याचे अनुयायीसुद्धा त्याच्या शोवती कोंडाळे करून बसले. व्याघ्रदत्ताचे बोलणे ऐकल्यानंतर समरसेनाच्या मनांत आशेचे किरण

डोकावू लागले. अजून चौवीस तासांचा अवधी त्याला मिळाला होता. या काळा-वधीत काहीतरी करून-नच झाले तर-रात्री निजलेल्या व्याघ्रदत्ताचा गळा वावून कां होईना-आपला मार्ग साक करायला हवा होता. तोपर्यंत त्याला व त्याच्या शोवत्यांना विसावा घेता येईल...

असा विचार करीत समरसेनने मागे वळण्याकरिता एक गिरकी घेतली. ती गिरकी घेत असता, तो ज्या तुटलेल्या लांबाळा टेकला होता, तो खांब पक्का लागून खाली कोसळला, त्याबरोबर मोठा आवाज झाला.

इया आवाजासरशी पायाळ झालेल्या चित्पासारखा, व्याघ्रदत्त सत्रेत होऊन उभा राहिला. त्याच्या पाठोपाठ त्याचे सैनिकसुद्धा आपापली हत्यारे सरसावून सिद्ध झाले. व्याघ्रदत्ताची नजर, शिबिक-भवनांत बसून बसलेल्या समरसेनवर सरळ भिडली.

(कथा:)

आदर्शराजा

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाखाली गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व नेहमीप्रमाणे मीन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हा प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला- "राजा! जगात सत्कार्य करून काही लोक आदर्श व्यक्ती बनतात. परंतु पाप-कर्म करून देखील आदर्श व्यक्ती बनलेले काही लोक आहेत. त्यांचे उदाहरण म्हणून मी गुणसिंह नांवाच्या राजाची गोष्ट सांगतो, धर्मपरिहार म्हणून ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पूर्वी विदर्भ देशाचा राजा जयसिंह याला दोन मुलगे होते. मोठा कीरसिंह व चाकटा गुणसिंह. लहानपणापासूनच गुणसिंहाची अभिरुची राज्यशासन व क्षत्रियोचित विद्यांकडे होती. महामात्य मानिकबर्माखाली तो राजकीती शिकवा

व सेनापती वारसेन यांच्या जवळून शास्त्रा-
स्त्रांचे व अन्य क्षात्रविद्यांचे त्याने अध्ययन
केले. वीरसिंहाची आवड अगदी जंगली
होती.

जयसिंहाने बंधापरंपरेप्रमाणे मोठ्या
भूलालाच, मादीवर बसवायचे ठरविले. हे
लक्षात आल्यानंतर, गुणसिंहाने आपले गुरू
असलेल्या मंत्री व सेनापतींशी संगनमत
केले व वीरसिंहाच्या राज्याभिषेकाच्या
आदल्या दिवशी रात्री पित्वाला व भावाला
बंदी बनवून सुरंगात टाकले व दुसरे
दिवशी स्वतःचा राज्याभिषेक करविण्याची
तरतूद केली. गुणसिंहाचा राज्याभिषेक
होत असता, महामात्स्यांनी राजमुकुट

उचलला व युवराजाच्या डोक्यावर ठेव-
णार तोच.

“हे काय करताय?” गुणसिंह म्हणाला.

“महाराज! हे राजमुकुट आहे.” महा-
मंत्री म्हणाले.

“राजमुकुट घारण केले नाही तर
प्रजापालन करता घेत नाही का, महा-
मात्य!” गुणसिंह म्हणाला. “आजपासून
राजवाड्यात भोग-विलास करिता होणारा
व्यय थांबवा! संसुद्धा राजवरवारातला
एक अधिकारीच आहे. म्हणून माझ्या
करिता योग्य असे वेतन ठरवा!”

मंत्र्यांसकट सर्व दरबारी व सभाजनाना
आश्चर्य वाटले.

गुणसिंहाने शेवटपर्यंत आपल्या वेतना-
तच अगदी साधेपणाने निवाह केला,
प्रजेच्या सोईसाठी व देशाच्या प्रगतीसाठी
अनेक योजना आखून त्या कार्यरूपाळा
आणल्या. थोड्याच काळास त्याने देशाला
प्रगतीशील व सम्पन्न बनविले.

विदर्भापासून बंधर कोसावर विरूप
नांवाचे एक राज्य होते. चित्रसेन नांवाचा
राजा तिथला प्रतिपालक होता. सर्व
शास्त्रांमध्ये पारंगत व विद्वानिपुण अशा
आपल्या युवराजावर राज्य-भार सोपवून
आपण आतां विश्रांती घ्यावी, अशा निजा-
रात तो होता. त्याने आपला सुयोग्य

युव विजयसेन याला नवल बोलवून असे
सांगितले.

“तुम्हा विसाभ्यास तू पूर्ण केलास हे
खरे आहे. पण राजाला निव्वळ शास्त्र-
ज्ञानावर अवलंबून चालत नाही, जीडीला
थोडा अनुभव हवाच! म्हणून तू देशाट-
नाला जा. वाजूवाजूची राज्यव्यवस्था पहा.
कुणी आदर्श राजा दिसला तर कांही दिवस
त्याच्या हुताखाळी अनुभव घे व त्याच्या
व्यवस्थेतील चांगले व वास्तव ते शिकून ये!”

वडिलांशी आज्ञा शिरोधार्य मानून
विजयसेन देशाटनासाठी बाहेर पडला.
निरनिराळ्या राज्यांमध्ये जाऊन तेथील
राजांचे गुण-अवगुण, शासन व्यवस्थेतील
बारीक व राज्याची स्थिती-गती पहात

कांही काळ लोटल्यानंतर विदर्भ देशात
पोचला. तिथल्या प्रजाजनांकडून गुणसिंहा-
बद्दल व त्याच्या प्रजापालनावद्दल ऐकून
गुणसिंहाची खेद घेतली व त्याच्याकडे
कांही पिवस रहावे अशी आपली इच्छा
व्यक्त केली.

विजयसेनाने कांही काळपर्यंत गुण-
सिंहाच्या दरबारी नोकरी केली. नंतर
स्वदेशी परत गेल्यानंतर त्याच्या पित्याने
त्याचा राज्याभिषेक केला.

इश्वर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला-
“राजा! राज्याभिषेक करवून सिंहासना-
वर बसायच्या वेळेस पित्याची आज्ञा
मानून, त्रास घेत देशाटन करीत विजय-
सेनने अखेरीस ‘गुणसिंहाला आदर्श मानले’

ही त्याची बूक होती, असे मला वाटते. राज्याच्या लोभामुळे पित्याला व प्रोरत्ना-भावाला अन्यायाने बंदीवान बनविणारा गुणसिंह 'आदर्श राजा' कसा ठरेल? या शक्ये सवाधानकारक उत्तर माहीत असून तु दिव्य नाहीस तर तुझ्या डोव्याची शंबर शकल होऊन तुझ्याच पावावर लोळू लागतील."

त्यावर विक्रमादित्य म्हणाला—"गुण-सिंहाने राज्य-लोभामुळे पित्याला व भावाला बंदी बनविले, असे म्हणावला काही आधार नाही. व्यसनी राजापासून प्रजेचे रक्षण करून, तिचा उत्तमतन्हेने प्रतिपाळ करणा करिता त्याला तसे करावे लागेल. गुणसिंहाने जर राज्य-लोभामुळे तसे केले असते तर तो राज्य-बंधव सोडून असा खावेपणाने राहिला नसता. प्रजेच्या सुखाकरिता इतका झटका नसत. इतकेच नव्हे तर, राजा म्हणून स्वतःच्या श्रेष्ठ न समजून आपणही राज्याचा एक सेवक आहोत असे मानले. व आपणही प्रजेतील

एक नागरिक बनून राहिलो तर प्रजेच्या समस्या अधिक जागत्या तन्हेने समजतील व त्यांचा परिष्कार करता येईल या भावनेने, राज्याच्या प्रगतीसाठी व प्रजेच्या सुख-शांतीसाठी त्याने जे नावा प्रयत्न केले ते जसेच धरता, 'आदर्श राजा' ठरण्यास जी लक्षण लागतात ती सर्व आपल्या ठायी आहेत हे दाखवून दिले होते. पित्याला व भावाला बंदी बनविणे ही त्याची वैयक्तिक बाब होती. व्यक्तिगत विषयांपेक्षा, राजा म्हणून गुणसिंहाने प्रजेची कशी सेवा केली हे महत्त्वाचे ठरते. यावरून तो कदाचित आदर्श-पुत्र किंवा आदर्श-भ्राता नसेलही; परंतु तो आदर्श राजा होता हे निविवाद सत्य आहे. विजयसेनाने गुणसिंहाला आदर्श राजा मानले ही त्याची बूक नव्हती."

अशा तन्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ श्रेतासह माहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

ग्रहण-स्नान

नागोपंत हे गांवातील मोठ्या शेतकऱ्या-पैकी एक असून बोलण्यात अगदी पटाईत होते. "बूक नसलेला व कर्ज नसलेला या जगात सापडायचा नाही!"

असे ते नेहमी म्हणत असत. 'ते विसायला श्रीमंत व शेती-वाडीवाले दिसले तरी त्यांच्या डोक्यावर भरपूर कर्जांचा बोजा आहे.' असे इतरांना सांगत असत. परंतु कुणी अडचणीत सापडलेला त्यांच्याकडे आला तर भारी व्याजाने कर्जाकडे रकम देत असत.

एकदा त्यांच्या घेजारचा एक गरीब शेतकरी सोमनाथ त्यांच्याकडे कर्ज मागायला आला. त्याचे दोन एकरांचे शेत नागोपंतांच्या शेताला लागूनच होते. ते आपल्या हाती आले तर बरे, असे बरेच दिवसांपासून नागोपंतांच्या घनांत होते.

"सोमाजी! प्रत्येकावरच कधी न कधी अडचण ही येतच असते!" असे म्हणून

नागोपंतांनी सोमनाथाचे दोन एकर शेत महाण ठेऊन घेतले व त्याच्या गरजेपेक्षा थोडी जास्तच रक्कम त्याच्या हातावर ठेवली.

त्यानंतर लागोपाळ दोन वर्षे पाऊस मोट पडला नाही व सोमनाथाच्या शेतांत शेक आले नाही. त्यामुळे आता हा काही कर्जफेड करू शकणार नाही याची खात्री पटल्यानंतर नागोपंतांनी सोमनाथाच्या मागे कर्जफेडण्यासाठी तडकडा लागला. 'माणखी एकवणे थांबा' म्हणून सोमनाथाने मनघरणी केली.

"पेत्या सुमीला पाऊस चांगला होईल याची खात्री आहे वाटते? परण कधी येईल व पाऊस कधी पडेल हे जर खचित समजले तर मग आणि काम हवं होतं! इकडे सावकार सांस्था उरावर बसला आहे. तुम्ही तर दोन एकरच जमीन आहे

पण माझी कर्जापायी बहा एकर जाणारसे दिखतेय।' नागोपंत म्हणाल

'आपलं दोन एकर संत हा गिळकृत करू पाहता आहे' हे सोमनाथाला कळून चुकले. परंतु सत्यतर नसल्यामुळे त्याने ते नागोपंतांना कर्जेफेड म्हणून देऊन टाकले.

त्यानंतर एका आठवड्याने सूर्यग्रहण होते. नागोपंतांच्या मित्रांनी त्यांना ग्रहण-स्नानासाठी नदीवर ब्रह्मणाचा आग्रह केला. नदीवर आंधोळीला गेल्यानंतर तिथे यणाच्या पाचकांना दान-धर्म करावा लागेल या भीतीने ते म्हणाले-“त्या नदीनेच पाणी एका हांटाच्या कालव्यातून बाजूच्या तळ्यांत प्रवेश ना? मग ग्रहणाची आंधोळ करायला ते चालत नाही का?”

नागोपंतांचा निमकूपण माहित असलेले मित्र हुसले व निघून गेले. जरावेळानंतर नागोपंत तळ्याकडे निघाले. तळ्याकाठी काही भिकारी त्यांना दिसले व काही म्हतारे तळ्यांत आंधोळ करीत असलेलेही त्यांनी पाहिले.

त्या भिकाऱ्यांच्या नजरेस धडू नये म्हणून नागोपंत दुरूनच तळ्याच्या दुसऱ्या बाजूला जाऊ लागले. एका धोंड्यावरून पाच घसरून ते तळ्यांत पडले. पाणी खोल होते व नागोपंतांना पोहोचता येत नव्हते! “बाचना हो” म्हणत ते ओरडत गट्यागट्या खाऊ लागले.

शंजारच्या गांजी गेल्ल्या सोमनाथ सुदैवान त्याच वाटेने पायी येत होता

नागोपंतांचा आवाज त्याने ओळखला व मातचा पुढचा विचार न करता तळ्यांत उडी टाकली व त्याने नागोपंतांना काठावर आणले.

बगडावरून पाच घसरून पडतांना त्यांचा उजवा पाच चांगल्याच मुरगळला होता. अगला चांगलेच खरबटल होते. नागोपंतांना उठून उभे रहाता येईना. त्यांनी सोमनाथाकडे केविलवणी दृष्टी टाकली. सोमनाथाला त्यांची कोव आली. रबानी नागोपंतांना पाठीवर उकलले व घरी पोचविले.

नागोपंतांना अथसणावरून हुलता येईना. गांवातल्या वैद्याच्या चिकित्सेने कोही उतार पडेना. पाच कुक्षी तर कमी झालीच

नाही, उलट जखमातून आस्तच ठणकावावू लागला. ही संतभी संभजल्यामुळे त्यांचे जवळचे व दूरचे नातलग त्यांना भेटायला येऊ लागले व घरांतच मुस्काम ठेवू लागले.

शारीरिक दुखण्याबरोबर घरांत शिरलेल्या या पाहण्यांना कावे घालवावे या विचचनने त्यांची झोपच नाहिशी केली. एके दिवशी त्यांची सून त्यांच्या मोठ्या मुलापासो गान्हाण गात असलेले त्यांनी धुकले. ‘या घेरड्याचा एकदा निकाल लागला तर सुटन एकदाची! घरात भरलंय या खडीघर नातरगांची उठवस करता करता व रांधून-वाडून-खरकटी काढता काढता जीव जातोय माता!’

हे एकल्यापासून नागोपतांच्या जिवाची चालविलेले मुल्ले झाली. त्यांचे मन वचनेत ज्ञान जियापाड कष्ट करून एवढे कमवले ते मुलासाठी व नातवंडांसाठीच ना! सुन म्हणाली ते मुलाने भय एवढे घेतले हा गोष्टीत त्यांचे मन दुखावले.

दुसरे दिवशी नेहमीप्रमाणे सोमनाथ त्यांना भेटायला आला. त्याला पाहून नागोपतांना गहिवरून आले. घडला प्रकार त्यांनी सोमनाथाला सांगितला "सोमाजी! मला जाण आल्यापासून एकही धर्मकार्य याच्या हातून घडलेले नाही. केलेली पाप फळांना यत्त आहेत वाकड्या आहेत. पण कमवण्यात ह्यात गेली आता भोगवे लागते आहे."

सोमनाथाने त्यांची समजूत काढली "तवे पाप घेवून काढायची क्षमता पश्चात्तापांवर चालते म्हणतात! तळाचात तुम्ही केलेल्या प्रहृष्ट-स्नानामुळे तर सर्व पापांतून तुमची सुटका झालेलीच आहे या गावच्या वेडाकडची चिकित्सा आता पुरे झाली

शहरात चांगले निष्णात वैद्य असतात जाणव खाण्याकडे जाऊ या."

नागोपत सोमनाथाबरोबर शहरात आले निष्णात वैद्यांची चिकित्सा सुरू झाली. महिन्या भरान घडघाकट होऊन गांची परतले. जखूनही नातलग भरले असलेले त्यांनी पाहिले, सर्वांचा चांगला यशस्वीपणे करून त्यांनी सर्वांना प्रेमाने निरोप देऊन वाटला लावले.

एके दिवशी सकाळी सोमनाथाला नागोपतांनी हाक मारली व त्यांच्याबरोबर आपल्या घेताकडे गेले. दोघांच्या शेताच्या मधल्या बांधावर बसून बोलू लागले. सोमनाथाच्या कोनाकडे बघत त्याला म्हणाले-"सोमाजी! त्या दिवशी तू म्हणालास की 'मी यशस्वी-स्नान करून पुण्यवान झाली आहे'; त्या वाक्यात मला काही माहीत नाही, परंतु यापुढे पाप न करता जगायचे ठरविले आहे. कर्जापायी गिळकृत केलेले तुम्हे हे शेत तुला मी आज परत देत आहे!"

हुशार भिकारी

रंगपुरात एक गरीब भिकारी आता न ज्ञान घरी मीक पावून पोट भरू लागला. परंतु एका घरचा भालक भिकार नाही का तुम्हा माही! चल चालता हो ' असे म्हणत त्याला नेहमीच हुसकाऊन देत असे.

हे घर महानोभी रंगापवाचे होते.

एके दिवशी तो भिकारी त्यांच्या कारावर जाऊन "माताघरुणेंभरी घिसावेदी!" असे मोठ्याने ओरडला.

ते ऐकताच रंगाराम तावालावाचे बाहेर आले व "तुला कितीवा सांगायचे? इथ भिकार नाही की मज नाही! मज जोष घेवून! मज म्हणून मार जावून पेट लागला

'अमा करा आज मी अन्न मागायला आलेलो नाही!" असेच भिकारी म्हणाला.

"मज फसला आतासु?" रंगाराम खंकेवला.

"मी कधीही आलो तर अन्न नाही' म्हणता ना? म्हणून आज इकडून-तिकडून याचना करून आपलेल्या भगतक वीट वर आपल्याला देऊन जाणासाठी आलो आहे मदि जाणा!" असे म्हणत भिकार्याने झोळी उचवली.

चंदामामाची कथा

एका शाळात सोमशास्त्री नांवाचा, सर्व विद्यांमध्ये पारंगत असा विद्वान् रहात असे. त्यांनी सर्व धर्मांचा अभ्यास केला होता. त्यांच्या अवलील ज्ञानाचा सर्वांना उपयोग व्हावा म्हणून त्यांनी एका गुरुकुलाची स्थापना केली.

सोमशास्त्र्यांचा नांव-लीकिक एकूण अनेक विद्यार्थी त्या गुरुकुलात येऊ लागले परंतु दुर्दैव असे की त्यांनी शिकविलेले विद्यार्थ्यांना कोहीही समजत नसे. हळूहळू त्या गुरुकुलातील विद्यार्थ्यांची संख्या खूपच कमी झाली.

असे असताना सुशांत नांवाचा, मध्यम वयाचा एक प्रौढगृहस्थ त्या गांवी आला त्याला जवळचे असे कुणीच नव्हते असलेली सर्व माल-मत्ता अस्सीत एवढा कल्याणुळ व फुल विकलेल्या ठिकाणी काय कधी विकणार? म्हणून या गांवी

आला व एका श्रीमंत आणसाला आपली कर्म-कहानी ऐकविली.

त्या धनिकाने सर्व ऐकून मतभेद म्हणाला- 'तुला करण्याजोगे काम, मज-जवळ नाही! या गांवात विद्या-दान करू शकणारा कुणीही सुयोग्य गुरु नसल्यामुळे फार खोळंबा होतो आहे. तुला जर मुलांना शिकविणं जमत असेल तर, इथे तुला काही कमी पडणार नाही.

सुशांत विद्यापथ्यं तल होता असे नव्हें! पण ही गोष्ट त्या धनिकाला न सांगता-

"बहु दिवसानंतर जांबला मुहूर्त आहे त्या मुहूर्तावर मी एका नव्या गुरुकुलाचा प्रारंभ करीन, पण त्यासाठी सोईस्कर अशा जांबची सोय आपल्यालाच करावी लागेल!" सुशांत म्हणाला.

धनिकाने ते आनंदाने मान्य केले. भूततीच्या आधी सुशांत सोमशास्त्र्या-

जवळ गेला व त्यांना अभिवादन करून म्हणाला "परितोषेष्ट! आपल्या-सारखे महान्ज्ञानी या गांवात असताना येथील लोकांना गुरुची उणीव का जाणते आहे?"

"बहिलोपार्जित जन-संपदा मजजवळ भरपूर आहे. आपल्या अवलील ज्ञानाचा लाभ इतरांना करून द्यावा असे मला वाटते. धनार्जनाची बाकी इच्छा नाही. तरीसुद्धा कां कोण जाणें, मी शिकविलेले विद्यार्थ्यांना आकलन होत नाही!" सोम-शास्त्री वगैरे वाणोने म्हणाले.

"आपण खेद वाटून घेऊ नये! आपल्या ज्ञानाचा मी इतरांना बोन करवून देईन!" सुशांत म्हणाला.

"जे मला सावले नाही, ते तुला जमेल असे वाटतंय कां तुला?" सोमशास्त्र्यांच्या स्वराने वाका डोकावत होती.

"आपण मनांत किन्तु बाह्यगण्याने कारण नाही!"

सोमशास्त्र्यांनी आडकाठी न घेता सुशांतला आपला शिष्य मानण्याचे कबूल करत सुशांतने गुरुकुलाचा प्रारंभ केला.

सुशांतची आकलनशक्ती वांगली होती सोमशास्त्र्यांनी शिकविलेला प्रत्येक विषय सर्व बाह्यगण्यांसकट त्याला समजत असे तोच विषय साध्या व सोप्या भाषेत तो

आपल्या शिष्यांना सांगत असे सुशांतची वक्ष्याकन-पद्धती विद्यार्थ्यांना आवडत असे व विषय सहज समजत असे विस्मय व नव्हत असलेली साधने सुद्धा त्यांना सम-जायला जात होत नसे.

वरदिवशी सुशांत सोमशास्त्र्यांजवळ जाई व मजा थडा शिकून घेई व स्वतः शिकलेला विषय गोष्टीरूपांत गुंफून विद्यार्थ्यांना सांगत असे शिकविण्याच्या हातोटीमुळे त्यांच्या शिष्यांची संख्या क्रमाने वाढू लागली एवढ्या मोठ्या शिष्य समुदायाला एकट्याने शिकविणे अशक्य असल्यामुळे आपण रचलेल्या कथा त्याने पुस्तकरूपाने लिहिल्या त्या पुस्त-

कोच्या आचाराने मले पाकवाने, हे ही त्यान काही नव्या लोकांना शिकविले. कालांतराने सुशांतचे गुरुकुल, विश्व-विद्यालय बनले.

सुशांतच्या प्रतिभेची कीर्ती राजाच्या कानावर गेली. त्याने सुशांतला बोलावून घेतले व काही विषय राजधानीत राहून राजकुमारांना शिकवावे' अशी इच्छा प्रदर्शित केली.

सुशांतने नम्रपणे राजाला असे निवेदन केले- 'प्रभू! या बाबतीत माझे मोठेपण असे काहीच नाही! सोमशास्त्री नांवाच्या महान्शानी पुण्याकडून मी स्वतः रोज मोठे मोठे ज्ञान मिळवितो व लहान मुलांना ते समजावे म्हणून साध्या-सोप्या भाषेत लिहीत असतो. तेव्हा आपण ह्याकडून राजकुमारांना काही विषय गुरुकुलात पाठविले तर आम्हां सर्वांवर कितीतरी उपकार करणारे ठराले!'

"ती सोमशास्त्री पुण्याहून श्रेष्ठ म्हण तोस' हे जर खरे असेल तर, तो सोम

शास्त्रीच हे गुरुकुल चालवू शकेल की!'

राजा आश्चर्य वाटून म्हणाला

"प्रभू! आपणाला माहीत नसलेले असे काय आहे? या सुष्टीला शक्ती देणाऱ्या त्या सुर्वाकडे आपण बोलं उचटून बघू शकतो का? आपही पाहू शकत नाही, म्हणून सुर्वाची प्रखरशक्ती खोटी ठरेल का? सोमशास्त्री, नम्रवान् सुर्वाप्रमाणे महान् तेजस्वी आहेत. मला व माझ्या सहकाऱ्यांना त्यांच्या कडूनच शक्ती प्राप्त होत आहे!" सुशांत म्हणाला

हे ऐकून राजा म्हणाला- "सोमशास्त्री सूर्य अमतील तर डोळे दिपविणाऱ्या त्या प्रखर तेजऱ्याने कोनस खांद्यात रुपान्तर करणारे 'चंद्र' ते आपण आहात! असे म्हणून त्याने आपल्या राजकुमारांना विद्याभ्यासासाठी गुरुकुलात पाठविले

तेव्हापासून सुशांतला चंदामामा असे टोपण नांव मिळाले. अवघड असलेला विषय मुलांना सोप्याशैलीत सांगणाऱ्या सर्वानाच चंदामामा म्हणण्याचा प्रघात पडला

तेथे पाहिले जातीचे

पूर्वी एकदा विरूपदेव हा मगधच्या राजा असतांना दोषिसत्वाने एका हत्तीच्या रूपात जन्म घेतला होता. तो पांडराशुभ्र हत्ती ऐरावतासारखा दिसायचा. म्हणून मगधराजाने त्याला आपला प्रमुख हत्ती मानले

एका पर्वणिती मगधाचे राज्य स्वर्गा-लाही लाजवीले असे सजविले होते. राजधानीमध्ये एक वैभवसंपन्न मिरवणूक काढायचे आधीचच झाले होते. म्हणून त्या वेळीहत्तीला बांगळे नटविले होते. सुसज्ज सैनिक मागपुढे असल्या, हत्तीच्या नटलेल्या अंदारीमध्ये असल्या, राजाची मिरवणूक निघाली.

राजमार्गाच्या वृत्तीकडे उभे असलेले लोक मोठ्या प्रसादाने, "अहा हा! या राज-राजाची चाल तर बघा! याच्या इश्यावर चालीस टोल पाहता, एखाद्या सार्वभौम

राजाचे वाहून होण्यास लाबेसा आहे!" असे त्या हत्तीच्या गुणांचे कौतुक करू लागले. लोक हत्तीची स्तुती करीत असलेले पाहून राजाच्या अंगात आले- "राजा म्हणून माझा गौरव करण्याऐवजी हे लोक हत्तीचीच स्तुती करीत आहेत म्हणायचे! एकही माणूस अंबारीत विराजमान झालेल्या माझ्याकडे पहायला तयार नाही! सर्वांची वृष्टी या हत्तीवरच मिळली आहे. याची शिक्षा म्हणून काहीतरी उपाय योजून या हत्तीची मिहनेनाड लावली पाहिजे."

दुसऱ्या दिवशी सकाळी राजाने माहु-ताला बोलाविले. व "काय रे, तो पांडराहत्ती बघण्या प्रविक्षित आहे काय?" असे विचारले

"त्याला योग्य प्रशिक्षण देऊन अंबा-रीचा हत्ती मीच बनविले प्रभू!" माहुत म्हणाला

Prakash

127

‘काय की?’ तुझ्या तांगण्यावर माझा
विश्वास नाही’ नुसता अहकारी व मानी
हत्ती असावा अशी मला खाका वाटते
आहे’ राजा म्हणाला

सर्व काही नाही, प्रभू!” माहुत
म्हणाला

वर, तू सांगितल्याप्रमाणे जर चांगल्या
शालयीत वाढलला तो हत्ती असेल तर
तू त्याला समोरच्या पर्वतशिखरावर चढवू
शकतोय का?” राजाने विचारले

“चढवू शकतो, महामनू!” असे म्हणून
माहुताने क्षणभरास त्या अंबारीच्या हत्तीला
पर्वतशिखरावर चढविले

राजा कांही दरवाऱ्यालाबरोबर घेऊन
मागाहून पर्वतावर चढला शिखराचा

थोडक्या भाग सपाट होता व पुढे कपाच
सुळा होता राजाने हत्तीच्या निच
यांबव, ”जसे पाहुलास सांगितले

“तू याला कोठे प्रशिक्षित केले आहेस
बघूया! हत्तीला तीन पायांवर उभी कर!’
राजा म्हणाला

जसेच माहुताने हत्तीच्या मस्तकावर
अकुस ठेवले व त्याला सावध करीत
म्हणाला “बाबा रे! महाराजांची आज्ञा
आहे, तीन पायांवर उभा रहा बरे!”

हत्तीने ससेच केले.

राजा, “अह्हा! छान!” असे म्हणाला

व “आता पुढच्या दोन पायांवर उभा
राहू शकतो का बघ” अशी आज्ञा
दिली

माहुताचा झारा मिळताच हत्ती पुढच्या
दोन पायांवर उभा राहिला

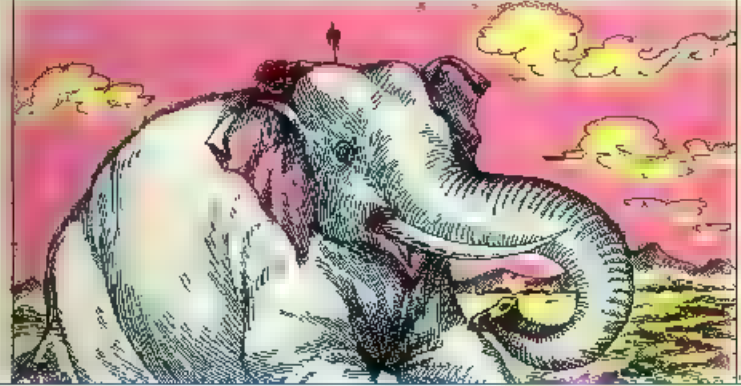
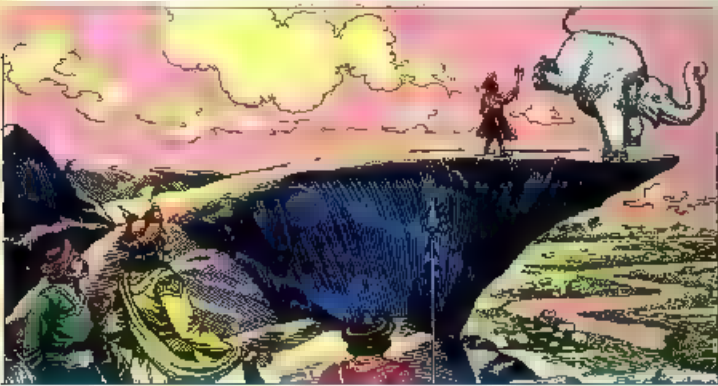
“हेही छान आहे’ आता मागच्या दोन
पायांवर उभे रहायची आज्ञा दे!” राजा
म्हणाला त्यानंतरही हत्ती मागच्या दोन
पायांवर उभा राहिला

‘एका पायावर उभा राहू शकतो
का?’ म्हणून राजाने माहुताला विचारले
हत्ती एकापायावर सहज उभा राहिला
नावा सन्नेह जास विला तरी हत्ती पर्वत-
शिखरावरून खाली पडला नाही हे
पाहून राजाच्या मनाचा जळफळाट झाला
“एवढीशी तालीम दिली तर कोणताही
हत्ती हे सारे करू शकेल आणि एक परीक्षा
ध्यावी म्हणतो!” राजा म्हणाला

“जशी आपली आज्ञा! ती परीक्षा
कोणती, महामनू!” माहुताने विचारले

“हत्ती जसा आपल्या पायांनी या पर्वत-
शिखरावर चढला तसाच अभांतरी हवेत
चाळले असे कर ही माझी आज्ञा आहे”
राजा म्हणाला

ते ऐकताच राजांचा कुण्ठेपू माहु-
ताच्या छातांत आला परंतु थोडंसुद्धा न
दळमळता माहुताने हत्तीच्या कानांत हळूच
असे सांगितले-“बाबा रे! तू या पर्वत-
शिखरावरून घसरून खाली पडावेस म्हणून
राजाने हा कट रचला आहे त्याला गुप्त
मूल्यांकन करता आले नाही. तुझ्यात जर
अतिथीयशक्ती असेल तर तू असाच या
कटपावरून पुढे हवेत चालत जा

अद्भुतशक्तीचा महिमा असलेला तो हत्ती पर्वतशिखरावरून तसाच पुढे गेला व अवांतरी तरंगत जाऊ लागला तेव्हा मादुर असे म्हणाला—“हे राजा! हा हत्ती असामान्य अशा वैबीशक्तीचा अश असून तुझ्यासारख्या गाजरपारल्याच्या अबारीचा प्रमुख हत्ती होण्याच्या योग्यतेचा नाही.” किंमत न जाणणारे तुझ्या सारख मूर्ख, जसा हत्तीलाच नव्हे तर, अमृत्य अशा कोणत्याही गोष्टीला गमावून बसतात मूर्ख स्वतःच्या अविवेकाची प्रौढी देहा लोकांमध्ये मिरवीत असतात.

हवेत चालत आत हत्ती काशी राजाच्या खद्यानात अवांतरी उभा राहिला हे पाहून काशीचे पौरजन आनंदाने ते दृश्य पहाण्यासाठी खद्यानाभोवती गोळा झाले

ही वार्ता राजाच्या कानी आली काशीराज स्वतः राजाच्यानात आला व हत्तीकडे पहात हात जोडून म्हणाला— ‘गजराजा! तुझ्या येण्यामुळे माझे राज्य

पावन झाले खाली उतरून ये, अशी भी श्रापना करतोय.’

राजाने असे म्हणतच हत्तीच्या रूपांत असलेला बोधिसत्त्व खाली आला राजाने विचारले असता माहूताने बळवळी हाकित सांगितली ती ऐकून काशी राजाला व तिथे जमलेल्या नागरिकांना खल्यानंद आला.

राजाने हत्तीला शृंगारले व त्याच्यासाठी सुंदर गजसाला बनविली. व त्याची उत्तम व्यवस्था राखायची सोय केली त्यानंतर राज्याचे तीन समान भाग केले. एक भाग हत्तीच्या रूपांत असणाऱ्या बोधिसत्त्वाच्या पोषणाकरिता नेमून दिला दुसरा भाग माहूताला दिला व तिसरा स्वतःसाठी ठेवला.

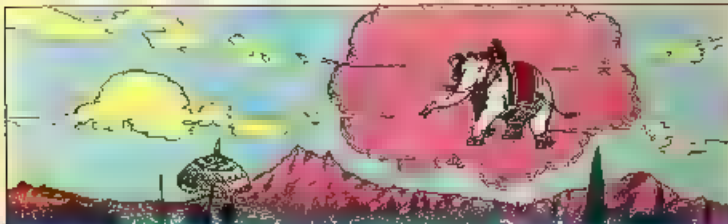
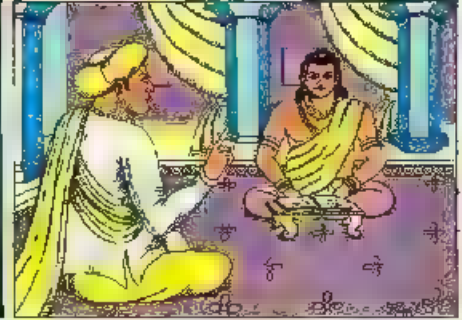
बोधिसत्त्वाने काशीराज्यात पाऊल टाकताच काशी राजाचे ऐश्वर्य, वन-संपदा व वैभवाची दिवसेंदिवस आसमृदी होऊ लागली. त्याची कीर्ती दशदिशांमध्ये पसरली

गुणाढ्य

आज नाशायील अविच्छन्न नगर ही शातवाहन राजाची राजधानी होती. राजदरबारातील पंडितां पैकी गुणाढ्य व प्रवर्धमा नावाचे दोन पंडित होते एकदा प्रवर्धमाचे भाग्य राजांना सहा महिन्यांच्या अवधीत संस्कृत लिपित साकारता असे सांगितले

या विषयी त्या दोघा पंडितांमध्ये वादविवाद झाला व त्यांनी पैज लावली ‘राजाला जर प्रवर्धमा सहा महिन्यांत संस्कृत लिपि साकारला तर आपण संस्कृतमध्ये काव्य-रचना करू-याच नाही असे गुणाढ्य म्हणाला परंतु राजा चिकाटीने सहा महिन्यांत संस्कृत लिपि साकारला

गुणाढ्याने नगराचा त्याच काल वेळोवेळी केले कव्याकुपारी पावून हिमालया मधे पायी फिरून त्याने सामान्य जनांकडून तसेच विद्वानांकडून अनेक कथांचे संकलन केले. त्या सर्व कथा त्याने पैशाची भाषेत लिहून काढल्या

१०४

१०४

१०४

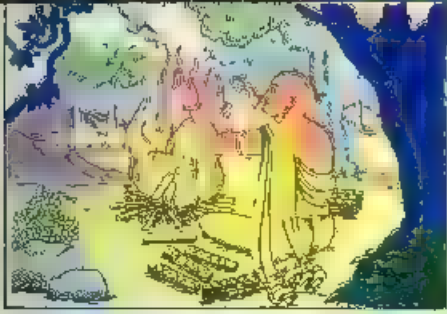
१०४

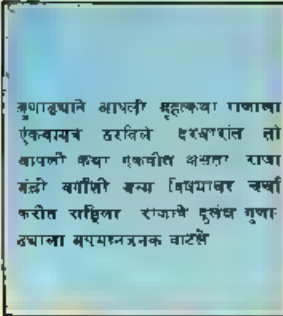
१०४

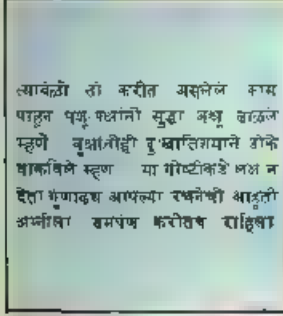
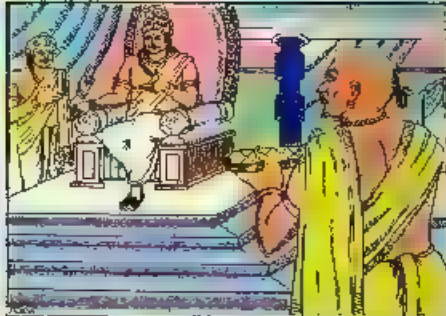
अन्त्याच वधानंतर तो प्रविष्टात नगरांत परत आला त्याच्या मित्रांनी व मित्रांनी त्याचे मोठे स्वागत केले त्याने 'बुद्धकथा' नावाच्या महान ग्रंथाची रचना केली कथांचे संकलन असलेला हा अगातीस पट्ट्या संच होता.

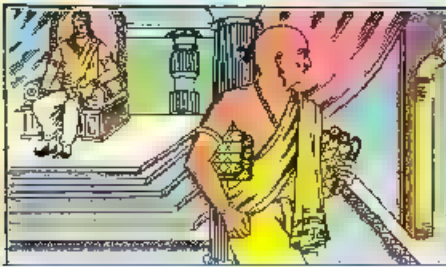
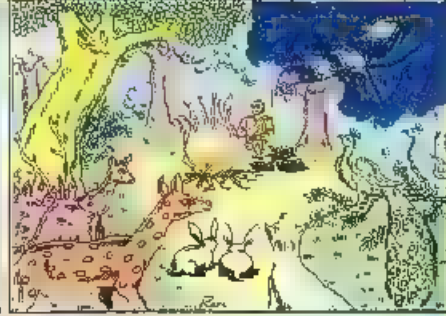
गुणादयाचा वर्णनलेख दुसऱ्या खाली ती मंगरा जवळीत एका दोगांवाच मना लिखे त्याने आपला प्रज्वलित कोला एका एक लाड्यात घेऊन आणेत दाकू लागला अन्ना रीतीने त्याने धनपुजक लिहिलेली ता उल्लेख रचना समीक्षा या रण वीरक नावाची

गुणादयाचे आपली बुद्धकथा राजाचा एकदासचे ठरविले दरबारांत तो आपली कथा एकवीस असता राजा बंदी बर्गीची अन्य विषयावर चर्चा करीत राहिला राजाचे दुसरे गुण रचना अपमानजनक वाटले

त्यावेळी तो करीत असलेले काम पाहून पशू वधांनी सुद्धा अन्ना वळले म्हणे बुद्धांनीही बुद्धांसिगमाने ठोके पाकविले म्हण या गीष्टिकाचे अज न देता गुणादया आपल्या रचनेची आधुनी अर्थाचा समर्थन करीतच राहिला

त्याने जसले नाडपत्रांचे पुस्तक आचरले व सभासहस्राने सारिले लिपून गेला राजाच्या ह् अघात सुद्धा असे माही- समासदांनी देखील गुणादयाला पाक- वापसा प्रदत्त केला नाही

त्या वांटेने जस जसलेल्या राजवरबा- रातीत एका सेवकाने गुणादयाला पाहिले तो पळत पळत राजाकडे गेला व त्याने पाहिलेला प्रकार राजांना सविस्तर सांगितला आपल्या हसून पकलेली चूक राजाच्या कानात गेली

127

127

127

127

127

127

127

127

127

127

127

127

127

127

राजा आपल्या घोड्यावर कपून त्यात
आपल्या मुलाकडे जलदगतीने ठिकठिकाणी
पोचला मंडीगुण व इतरांशीही
आपल्या यशस्वीपणे त्यातून आपल्या
सुरण केले

राजा गुणवत्त्याच्या जवळ गेला व
"महापंडित असलेल्या आपण मला
समा करावी व आपल्या अमूल्य
दयाला पाह आता ज्वाळांच्या आहारी
कुपा करून आता दळ तसे" त्याने
गुणवत्त्याला विचारले परंतु तोपर्यंत
दयाला फक्त एकचमांशही शिस्तक
इतरला हुतात तरकरी वाढपत्र राजाचे
आपल्याकडे घेतले

त्यानंतर गुणवत्त्याचा कधी तसे तो
राजमन्यत करणारा आपला त्याची
संपूर्ण रक्का कात आपल्या राहिली
पैलाची आषा मुढा नाहिली घाली
परंतु आपल्या बासाही व जात
राहिलेल्या बहुलकेचा, काही शतका
नंतर तोपर्यंत नांवाच्या परिवारे
जीर्णोद्धार केला 'क्या गरिब रागर
आपल्याकडे आले, आपल्याकडे आले, आपल्याकडे आले

कर्ज मिळविण्याची युक्ती

सुमारेचा जमिनदार एका बैठकीत बसला जसदा, जवळच्या एका बेट्याला पोवाची
त्याच्याकडे आला 'आपल्या मुलीच्या लग्नाकरिता' तीन हजार रुपये कर्जाक घेतले
असे त्याने जमिनदाराला विनंती केली

"एवढेसे कर्ज तुम्हा बापास मिळवायचीही तुम्ही ऐत नाही म्हणावची?" जमीनदार
म्हणाला

"परमहोत्री असल्यांना कडूनही कर्ज काढायची अकल मला वाटते परंतु आपल्या
दयाळूपणाची क्वाली ऐकून मी आपणाकडे आलो!" गोमाजी म्हणाला

"अस म्हणतस?" जेव्हा, तर मग आमच्या गोवातल्या भाषोजीकडून तुं जर कर्ज
मिळवू शकलास तर हे मास पांच हजार किमतीचे सबकड मी तुला बडीस दिले म्हणून
समज!" जमीनदार म्हणाला

"हे कर्ज आतां आहे" म्हणजे भाषोजीकडून कर्ज घेऊन मी तिकडेच्या तिकडे जाईन
मज्जार विश्वास नसल्यास आरल्या शासनांना सोबत पाठवा!" गोमाजी म्हणाला.

जमिनदाराने थोडा विचार केला व आपले बलकड गोमाजीला दिले व त्याच्याबरोबर
चौधाना पाठविले

गोमाजीने ते कड भाषोजीकडे गहाण ठेवले. तीन हजार रुपये कर्जाक घेतले व
आपल्याबरोबर आलेल्या भाषाजीला परत पाठविले व आपल्या वाटेने निघून गेला.

सावकारीचा व्यापार

विश्रवदगारात रामजी जांबाचा एक सावकार रडत असे. तो आपल्या व्यापारात निपूण होता. एकदा त्याने आपला मुलगा व्यंकटी यांनाजवळ बोलाविले व म्हणाला- 'सला जातां धाबंतय जालेले आहे. एकदा तीर्थयात्रा करून यावी म्हणतो. पाणुडे तुलाच हा व्यापार चालवावा लावेल.'

पित्याने सांगितलेले 'ठीक आहे' म्हणून व्यंकटीने मास्य केले. रामजीने प्रवासासाठी लागणारी सर्व तयारी केली व निघण्यापूर्वी मुलाला जवळ बोलाविले व त्याला व्यापारातील काही तत्वे सांगितली. 'अनुभवाने तुला बाकीचीही सुपितं उमजतील कधी काही शका आल्यास जुनी वही सातीं उघडून बघत जा.' पित्याने सल्ला दिला.

रामजी तीर्थयात्रेला गेल्यानंतर व्यंकटी व्यापार-व्यवसायात आलीने लक्ष घालू

लागला. एकदा त्याच गावातील एक फळांचा व्यापारी त्याच्याकड आला व "सला धाब हजार बराह कजे हवे आहे कायद लिहून घेऊन घावेत." तो व्यंकटीला म्हणाला.

"तुम्ही कोणता व्यापार करता?" व्यंकटीने विचारले.

"मी फळांचा व्यापार करतो" व्यापारी म्हणाला.

"कय-विक्रय झाल्यानंतर दररोज किती शिल्लक तुमच्याजवळ उरते?" व्यंकटीने विचारले.

"पन्नास बराहपेक्षा जास्तच उरतात माझा माल वेऊन पडला आहे तो सोब-वायबा आहे लौकर कर्ज देववा!" फळांचा व्यापारी धाई करीत म्हणाला.

रोज पन्नास बराहप्रमाणे, एका महिन्याची याची मिळकत फक्त पंधराशे

बराह होते. मग याला पांच हजार बराह हांचे व्याज घेऊन कर्जफेड करणे शक्य होईल का? अशी शंका व्यंकटीच्या मनांत झाली.

"पांचहजार बराह मला देला वेजार नाहीत एक हजार देईन. पटले तर घेऊन जा!" व्यंकटी म्हणाला.

"अस कस म्हणता? तुमच्या बहिःसाठी काही वेळा मला सहा हजारपर्यंतही कर्ज दिलेले आहे!" आश्चर्याने व्यापारी म्हणाला.

एवढ्यात एक हिःयाचा व्यापारी तिथं आला व व्यंकटीकड पहात, "सला दहा हजार बराह हवेत!" असे म्हणाला. त्याच्या स्वरात अहेरावी होती.

त्या जवाहिऱ्याचे दालारपेठेत एक लक्ष बराहपेक्षाही जास्त किंमत होईल असे दुकान असल्याचे व्यंकटीला माहीत होते त्याने सांगितलेले दहा हजार बराह व्यंकटीने मुकटघाते काढून दिले व जवाहिऱ्याला पाठवून दिले. फळाविक्रयाने मात्र कितीही गदायबा केली तरीही हजार बराहपेक्षा एक पैसाही अधिक त्याने दिला नाही.

त्यानंतर दरमहिन्या-महिऱ्याला फळांचा व्यापारी काही ना काही आपून मापल्या सारवात जबर करवून घेऊं लागला. हिऱ्याच्या व्यापार्याने मात्र चार महिन लोऱले तरीही तांडपुढा दाखविल नाही! कर्जफेडीबद्दल विचारपूस करायला गेलेल्या

माणसांशी वाकडे बोलून त्याला परत पाठवून दिले. या भुवतीत फळांच्या व्यापाऱ्यांना अर्धं कर्ज फंडले होते

रामजी तीर्थयात्रा करून परत आल्यावर एकदा वही-खाने पहात असतां व्यंकटीने फळांच्या व्यापाऱ्याला व जव्हेंच्याला दिलेले कर्ज त्याच्या दुष्टीस बढले

त्यानं मुलाला हाक मारली व "जव्हेंच्याला बहा हजार बराह-एवढी धोटी रक्कम कराला दिलीस?" असा आवाज विचारला.

अपराध्यासारखा चेहरा करून व्यंकटी म्हणाला 'तो धीमंत आहे, कर्ज सहज-फडील या अरोक्षान मी त्याला मोठी रक्कम दिली परंतु आज पावतो त्यानं एका हमडीहरी परत केलेली नाही "

"सौ तीर्थयात्राला जाण्यापूर्वी तुला आपल्या सावकाराच्या बंधातली काही रक्कम सांगितली होती, एक महत्त्वाची गोष्ट सांगायची राहून गेलेली विसरेच! आपण कर्ज देताना विचार करण्यासारखी

गोष्ट म्हणजे कर्जदाराची आर्थिक स्थिती जाजमावण्यापेक्षा त्याच्या मनांत कसय तवडं लवकर कर्जफंड करण्याची इच्छा आहे की नाही हे पाहणे महत्त्वाचे असते अशी नळमळ असलेल्याला त्याच्या आर्थिक स्थितीपेक्षा जास्त कर्ज दिलं तरी त्याची परतफंड होण्याची खात्री असते जव्हेंच्या-कड भरपूर धीमंती आहे वण तीतीशना नाही '

त्यानंतर थोड्या दिवसांतच व्यंकटीचे हल्ल ठरले रामजी, जव्हेंच्याच्या वुका तांत गला व आपल्या मुलमागे दागिते विकत घेऊन आला. दागितांची निवड करतांना त्यांची किंमत बहा हजार बराह व त्यांचे व्याज वापला जास्त होणार नाही याची रामजीने खबरदारी घेतली परी झाल्यावर जव्हेंच्याच्या खात्यावर तो किंमत नमा केली व त्याने सफाविल

या अनुभवामुळे व्यंकटी आपल्या वडिलांची सवकारी मोठ्या कुशलतेनं चालवू लागला

सूप व चाळणी

शिर्जवेंरीच्या राजाच्या दरबारांत एका उच्चाधिकाऱ्याची जागा रितामी झाली. कला जाती कुला नव्या मासकाची नियुक्ती करण्यापूर्वी राजा आपल्या मुलकतून त्याची परीक्षा करवून घेत असे

या जागेसाठी बालेक्षा पणसासरी व गोपाळशास्त्री-द्वयाने त्याने आपल्या गुरूकडे पाठविले. परीक्षेनंतर गुरू उभेवाराच्या हातांत कांहीतरी नईसु देऊन त्याला राजाकडे पाठवीत असे त्या वस्तुवस्तु राजाचा त्या व्यक्तीच्या स्वभाव-वित्तपाची माहिती होत असे

मावेळी गुरूकडून परत येताना रामशास्त्रीच्या हाडी सूप व गोपाळशास्त्रीच्या हातां चाळण या वस्तू होत्या

कितीही विचार केला तरी राजाला गुरूने पाठविलेल्या त्या वस्तूने आकलन होईना म्हणून त्याने ते काम राजपुरोहितावर सोपविले पुरोहिताने कितीही दोषेकोड केले तरी त्याला गुरूचा अविजय्य समजला नाही. विचारांच्या तडांगे तो घरी पोचला समोरच त्याची बायको कांडलेवे पाहे सुषाने पालवीत होती व कसलतरी पीठ चाळणीने चाळीत होती

दुसरे दिवशी दरबारात गल्यानंतर पुरोहिताने राजाला असे सांगितले- 'महाराज ' गुरूवर्थाचा अभिप्राय असा वित्तोय-रामशास्त्री हे सुपाप्रमाण उचवांग गोष्टींचा संग्रह करून निरुपयोगी गोष्टींना धारन व देणारे निवेकी असून गोपाळशास्त्री हे चाळणीप्रमाणे उपयुक्त ते टाकून, कांडयसारखे जे टाकाऊ तेच धरून बसवारे मद्यकी वित्ताहंत "

दरबारातील रिकाम्याजागे राजाने रामशास्त्रीची नियुक्ती केली

भूत-भ्रम

कालिंदी नदीच्या काठी पुजिका नांवाच्या गांवी प्रसिद्ध नांवाचा एक बांधूण रहात असे. नांव वांगळे असले तरी कुठल्याही कामासाठी निरुपयोगी असा तो दुर्दैवी होता.

'कावळ्याच्या नाकात मोत्याची बेसर' म्हणून प्रमाण रपाच गांवातील मुलोचना नांवाच्या मुलीशी त्याचे लग्न ठरले. मुलोचना अप्सरेलाही लाजवीत अशी लावण्यावली होती.

प्रसिद्ध माहितीतला मुलगा असल्यामुळे आपली मुलगी आपल्या डोळ्यापुढे राहिल असा तिच्या आई-बापांनी विचार केला.

मूढते ठरला मुलोचनेच्या अगला हळद लावलो. तिला हे लग्न मुलोच पसंत नव्हते परंतु काय उपाय? म्हणून तिने आत्महत्या करायचे ठरविले. लग्नादिवशी

पहाट घागर येऊन ती कालिंदीकडे निघाली. घागर काठावर उठून ती नदीत उडी घेणार, एवढ्यांत पाठीमागून कुणीतरी विला धरले.

मुलोचनेला आत्महत्या करू न घेणारा तो तरुण वित्तकर्मा होता. ती दक्षिणेतील कुबकोणम् या गांवी व्यापार करीत असे. लग्न करण्याच्या हेतूने तो आपल्या स्वशामी आला होता. बऱ्याच मुली पाहिल्या, परंतु त्याला एकही मुलगी पसंत पडली नाही. बाजूबाजूच्या गांवीही घुमून पहाव्या, या विचाराने तो बोडघावर असून निघाला. असता दुकूनच त्याने मुलोचनेला पाहिले व बोडघावरून उतरून चालू लागला. ती सारखी वळून वळून मागे पहात पुढे जात असलेली पाहून त्याला संशय आला. म्हणूनच त्याने ऐन वेळी देवासारखे तिचे प्राण वाचविले.

नववधूच्या पोशाखात असून हे काय करते आहेस? तू कोण आहेस?" वित्तकर्माने तिला विचारले.

काहीही वाडपडवा न ठेवता तिने सर्व काही त्याला सांगितले. "ससल्या बावळटावरोवर जन्मवाळविषयापेक्षा भलले बरेतर म्हणून मी निघाले, परंतु ऐन वेळी तुम्ही मोडता चालून सारे निघडविले!" असे म्हणून ती रडू लागली.

"बांगलेच झाले की! माझ्याबरोबर येतेस का?" मी कर्मसाठीच भटकतो आहे. किंथक मुली पाहिल्या परंतु तुझ्या सारखी रूपवती कुणी भेटली नाही. दक्षिण देवांत, तुझ्याकडच्या लोकांपासून एवढे लांब जायची तुम्ही तयारी असली तर मी तुझ्याशी लग्न करीन!" वित्तकर्मा म्हणाला.

"आत्महत्या करायची ठरविली तेव्हाच मी सर्वांचा मोह सोडून दिला कारण ज्यांनी माझ्या बऱ्या वाईटाचा विचार न करता मोह नविसव्य एका मूर्खीच्या हातीं सोपविले त्यांचा विचार करण्याचे काही कारण नाही. परंतु तुम्ही मला यक ही दिने नाही! म्हणून आतां लग्न करून पत्नी म्हणून आज्ञा स्विकार करा."

मुलोचना आर्वातकपणे म्हणाली.

वित्तकर्माने तिला बोडघावर बसवून घेतले व राजाडायच्या खात तीन गांव

ओलांबून पुढे निघून सरत कुबकोणामुला पोचला.

ती दोघ निघून गेल्यानंतर बोडघा वेळाने गांवांत मुलोचनेसाठी बांधाबोध सुरू झाली. काही लोकांना नदीकाठी तिची घागर दिसली. ती ओळखून च तिचा कुठे ही तपास लागला पाही म्हणून नबरी मुलगीच नदीत बुडून गेली असे लोकांना वाटले. लग्नासाठी आलेले नातवाईक, मुलोचनेबद्दल ज्याला असे सुचेल तसे बोलू लागले.

लग्नच करावयाचे ठरविल्यानंतर मग ती व्यक्ती किती ही नावळट किंवा वेडगळ असो-मुलगी मिळत नाही, असे होत नाही!

काही काळ लोटल्या नंतर राधा नावाच्या एका भुलीशी प्रजावंताने जन्म झाले. ती नांदायला आली व काही दिवसांनी तिला दिवस राहिले.

गरावर स्त्रियांची प्रकृती नाजूक असते त्यात राधाला कडक डोहाळे लागलेले. तिचा भिती दाटू लागली त्यातच संजारापारच्या आया-बाया येऊन--“कैडे, कार्गिदोच्या कांठी कशाळा गेलीस? भुली-चना तिथे भूत होऊन हिडन असते लक्षाचिचशी सकाळीच तिचा वारुण मृत्यू झाला तिच्या हाणान्या जवळ्याशी तु लक्ष केलस म्हणून आता तुला पीडते आहे!” त्या तिला अधिकच भीती दाखवीत

राधाबरोबर पोटांतल्या बाळाला काही हवा होऊ नये म्हणून प्रजावंताने निर-निराळ्या मांजिकांना दाखविले कितीही जणांना दाखविले तरी ते सगळे ‘मुलाचना’ भूत बनून त्रास देते आहे असंच सांगत प्रजावंताचा त्या भूतावर विश्वास असला आपूणबाबूच्या खेड्यांतल्या मंत्र-मंत्र जाण-शाच्या लोकांना बोलाऊन त्याने तावीज करवून घेतले

भूत-बाधा टळावी म्हणून अंगारे धूपारे इत्यादी नाही नाहीते उपाय केले एका नंतर एक चार मांत्रिकांनी भूत घाल-विण्यासाठी व काही सांगितले ते सर्व उपाय कळत झाले. हळूहळू राधाची प्रकृती सुधारत गेली

‘भूत लोडून गेलं’ असे सर्वांना वाटले

सोयकाळी राधाते एका मुलाला जन्म दिला

जन्मल्यानंतर काही वेळाने ती मुलगा दयावला हे भूताचेच काम असावे’ असे सर्वांना वाटले इतक्या लोकांनी इतके मंत्र करून काय उपयोग झाला? या खुद देवतांच्या उपासनेने भूत काही पिच्छा सोडत नाही! कुठल्यातरी तौर्यावेला जाऊन ये! काही लोकांनी सल्ला दिला

“रामेश्वराला जाऊन येणे चांगले! तो मोठासाब, भूतनाथ असून भक्तांच्या हाकेला जाऊन येतो. एकाळा असेच भूत

लागलं होते ते रामेश्वरला जाऊन आल्या-वर सुटखे!” एकजण म्हणाला.

दायकोला बरोबर घेऊन रामेश्वरला जाऊन यायचे असे प्रजावंताने ठरविले भांगला मुहूर्त पाहून दोघे बाहेर पडले बरेच दिवस प्रवास केल्यानंतर एके दिवशी ते कुभकोणमुला पोचले. तिथे एका घरे-साळेत उतरले त्या रात्री त्याने सर्व सामान कुणी खोराने खोरले.

या खोरीमुळे राधा व प्रजावंताबद्दल अंगावरच्या कपड्याशिवाय काही उरले नाही पुढे प्रवासाळा जाणही शक्य नाही! की माग घरी परतणही शक्य नाही! रवाची दुंदुवा पाहून तिथल लोक म्हणाले--“घडलेल्या घटनेवर विचार करीत

बसण्यात काय हुशरील आहे? वा गहरोत बुन्या नांकाकडचाच एक व्यापाची दानवीर कर्णसारखाच आहे त्याच्याकडे जाऊन नुमच्यावर ओढवलेला प्रसंग त्याला सारा म्हणजे तो तुझची पुढची सर्व सोय करून देईल!"

त्या व्यापाच्याच्या घराचा पता विचारून प्रज्ञावंत बायकांसह त्याच्याकडे बेला नवरा व्यापाऱ्याबरोबर बोलत असता राधा व्यापाऱ्याच्या बायकोकडे गेली व 'सुलोचना भूत होऊन तिचा कसा पिच्छा पुरवित आहे', त्यातून सुटण्यासाठी ते कसे रामेश्वराला जायला निघाले, वाटत कोरांनी त्यांना कसे लुबाडले, हे सर्व सविस्तर सांगत बसली.

ते सर्व ऐकल्यानंतर त्या व्यापाऱ्याच्या बायकोने आपल्या अंगावरचे सर्व दागिन्या कपडे, सारीच सारी गेसली व आपल्या मालकाची बोलत असलेल्या प्रज्ञावंताला अंत मोलाव असे आपल्या नीकराला सांगून पाठविले.

प्रज्ञावंत आला परंतु त्याने व्यापाऱ्याच्या बायकोकडे दुष्टी बघून पाहिले नाही काय हो! मला पूर्वी कधीतरी पाहिल्याचे आठवतेय का?" व्यापाऱ्याची बायको म्हणाली

प्रज्ञावंताने वर पाहिले. सुलोचनेला समोर उभी असलेली ओळखून आश्चर्यात दिग्भ्रम होऊन पहात राहिला.

सुलोचना राधेकडे वळत म्हणाली- "पाहिलस का बाई? मी भूत वनून तुम्हा पिच्छा पुरविला वा अमासुळे पुन्ही नावा उपाय बाजला आहोत! 'भूत' ही एक भ्रमक कल्पना आहे; हे आता तरी समजून घ्या व घरी जाऊन मुलाचा संसार करा!" असे म्हणून तिने त्या जोडघ्याला आपला सारा इतिवृत्तांत ऐकविला

प्रज्ञावंत व राधा सुलोचनाच्या घरी दोन दिवस राहिले तिचा पाहुणकार घेतला व घरी परत जाण्यासाठी तिच्याकडून कोही पैसे घेतले व आपल्या गावी निवृत्त मनाने परत गेले.

दुराशादुखाचे मूल

जनाबाईच्या घराचे दार उघडे पाहून रस्त्यावरून पळत येणारा एक चोर पटकन आत शिरला व आतून दार लावून घेतले त्याला पाहून जनाबाई ओरडणार तोच

"ओरडलीस तर जीव जाईल! मी कांही सुट्ट्या घरात बोरी करायला आलेलो नाही. बाजारात, एका माणसाचा भर जरीचा शालू मी पळवून जाणीत असता तो माझा पाठलाग करू लागला; म्हणून मी बचावासाठी हथे आलो आहे" चोर म्हणाला

सरजरी शालूचे नांव ऐकताच जनाबाईच्या तोंडाला पाणी सुटले. "कुठे आहे? बघू बर?" त्या म्हणाल्या हातातल्या पिशवीतला शालू काढून बोराने त्यांना दाखविला व लग्न पिशवीत ठेऊन दिला 'असलाच शालू पळत या' म्हणून

आमच्या ह्यांना कित्येक वेळा सांगून झाले, पण ह्यांनी आणलाच नाही. शंवटी काल मी ह्यांच्याकडे हट्ट घेऊन 'बनारसी शालू म्हणजे काय साधी बाब वाटली होय? एवढे पैसे आणू कुठून?' हे विडून म्हणाले नुसत्या कड्या शालू तर तू पैसे देऊन आणलेला नाहीस! बोरीच्या मालाची ती किमती काय लावणार? मला तो तू दोनशे रुपयाला दे. पैसे मांजून घे व शालू देऊन जा! कुणी तुम्हा पाठलाग केला तरी हरकत नाही" जनाबाई म्हणाल्या

"ठीक आहे! पैसे घेऊन ये!" चोर म्हणाला. एवढ्यात बाहेरच्या दारावर गडबड ऐकू आली त्याबरोबर चोर शालू घेऊन माळघावर वळून बसला

जनाबाईंनी बाहेरचे दार उघडले. दारात दोन पोलीस उभे होते 'बाई! एक चोर कुणाच्या तरी हातातला शालू पळवून याच

दिशने पळाला आहे. तो इकडे तर आला नाही ना?" त्यांनी तिला विचारले.

क्षणभर विचार करून जनाबाई धाई पाहिले म्हणाल्या—“इकडे कुणीही आलेला नाही रे बाबा!” चोराला पोलिसांच्या हाती देऊन तिला काय मिळणार होते? चांगला हजार रूपयालाही मिळणार नाही असला छान शाकू, तो खीर तिला दोनशे रूपयाला बायला तयार झाला होता. दार लावून आत आल्या व महाशसान गोळा केलेले दोनशे रुपये घेऊन आल्या चोराला माळ्यावरून उबरायला सांगून, त्याच्या हाती दोनशे रुपये दिले व शाकू घेऊन लागल्या चोराने दोनशे रुपये व्यवस्थित पाकिटांत ठेवले जनाबाईंच्या हातून पिशवी हिसकाऊन घेतली व तो पसार झाला.

क्षणांत, पळलेल्या मा पळवलेले जनाबाईच्या पायातली शक्तीच नाहिली झाली 'चोरीच्या मालाची' बापा सादून, चोराला आधय दिल्याबद्दल देवाने चांगली अद्दल घडविली, वसे त्यांना कळून चुकले.

बरा वेळाने त्यांचा नवरा विठोबा अरी आला, त्यांना पाहून असे म्हणाला—

'तुम नशिबच फुटले विसतय! कैक दिवसांपासून 'शाकू घेऊन घा' म्हणून मागे लागली होतीस ना? त्या खाडी दावाची भांडण सुद्धा झाली ना? जाऊ दे' म्हणून एका मिनाकडून एक हजार रुपये कर्जाक घेतल व दुकानातून गरजरी शाकू विकत घेतला. पिशबीत ठेऊन बाजारपेठेतून घेतले होते, कुणी तरी चोर हाताला हिसका देऊन पिशवी घेऊन पळून गेला. हजार रुपयांची साडी त्या भेल्याच्या हाती चबड्या कोळ्यांनी कधी जाऊ देऊ म्हणून त्याचा पाठलाग करू लागलो परंतु त्याने माझ्या हातावर तुरी दिव्या! लगच पोलिसांत फिर्याद नोंदविली पण चोर सापडायची आशा वाटत नाही ये!"

हे ऐकल्या नंतर जनाबाईंना कुरावा भरल्या बद्दल मिळालेल्या कठीण शिक्षेची पूर्ण कल्पना आली! परंतु मूग मिळून गण बसण्या शिवाय काही इलाज नव्हता.

गणेश पुराण

एकदा नारद, कैलाशांला जायत्या वाटेन निघाले असता. कटकमुखी असे नांव असलेली एक यक्षिणी चेष्टेत त्याला म्हणाली "याक्याशीं लग्न कर को रे नारदा! ब्रह्मचर्य सोडून दे रे ब्रह्मपुत्रा!

"मी कलह-योजन-मिथ म्हणून विरुध्दा आहे! तेव्हा कलह-भोजन शिजविणारी हवी हरका घला" नारद म्हणाला.

"मी भांडण लाबण्यास, तुझ्यावृत्त वर-तापच ठरेन वर!" यक्षिणी म्हणाली.

त्याच वेळी, समीक्ष मणेश व कुमार-स्वामी दोघ 'चित्त-का-पट' शालीत यन होते त्या दोघांना पंत असलेले पाहून, नारद त्या यक्षिणीला म्हणाला—'त्या दोघा भावांमध्ये भांडण लावशील का?'

'हातच्या' एवढेच नां?' असे म्हणत की कटकमुखी, लग्नच जबरठ असलेल्या दल-मरोवरीत शिली व सुवर्ण-कमळाचे रूप धारण करून पावती-परमेस्वरांच्या स्तुप्ता करिता मो उमलले आहे!' असे गाऊ लागला ते ऐकून ते दोघ भाऊ—'हं मास आहे' म्हणून भांडे लागले आईन बनविलेला बाहुला आहेस तू! मळाचा तुमता गोळा आहेस साल!" कुमारस्वामी गणेशाला चिडवित म्हणाला त्यावर आक्षय घवून "चिडलाच जागर असलेल्या शरवण सरोवरानुमच तू मालला आहेस!"

गणपतीन उलट चिडविले कातिकंयान हाताची मूठ बळवून गणपती वर ओसा उगारला तेव्हा गणेशाने आपल्या

सोईने त्याचे मनगट धरले दोघांचे आंढण जूपले गणपतीने भक्ताच्या सोईने कातिक-स्वामीची कमंडार धरली व त्याला वर उचलले. त्या बरोबर कुमारस्वामीने आपल्या भक्ताच्या नम-लंबोदराच्या फोट-वर धरला.

बांधण बळन नारदां त्यांना सोडविले व "तुम्ही दोघे ही कुठली तरी पैज लावा बघू!" नारद म्हणाला.

क्षणभर विचार करून कुमारस्वामी म्हणाला-"विश्व प्रदक्षिणा करून, आमी जो यईल, त्याचेच ते स्वर्ण-कमळ!"

'छान आहे! बांगली पैज लावलीत! नारद म्हणाला

कुमारस्वामी लगेच बौरावर असून विश्वप्रदक्षिणा करण्यास निघाला.

गणपतीने हताश होवून एक उमासा सोडला "काय विघ्नशा! तुझा काय विचार आहे?" नारदान पृच्छा केली

"ज्याच्या आवाक्यात जेवढे आहे; तेवढेच त्याला प्राप्त होणार! स्वर्ण-कमळ मलाच मिळूदे म्हणून, तर मिळणार आहे कां, नारदा! माझ हे लंबोदर व माझे हे उदीर आहून पाहिलस नां? यला कसली जमने विश्व प्रदक्षिणा! धाकट्या भावालाच मिळू हे ते स्वर्ण-कमळ!" गणपती म्हणाला

'विश्व-जगती व जवळ असल्या पावेती-परमेश्वराचे दर्शन घ्यावे या विचाराने या बाजूला आलो व्हतो. परंतु बघ पुढे कशी तरी! बरय विघ्नपती! येईन परत!" असे म्हणून नारद विघ्न गेला.

गर्गक्ष पटकन् उठला व एका चवूतच्या-वर बसल्या मार्गती-परमेश्वराभोवती तीन वेळा प्रदक्षिणा घालून, धाकटा भाऊ यायची वाट पहात बसला

ज्याच वेळानंतर कुमारस्वामी विश्व प्रदक्षिणा घालून परत आला व मयूर बाहणावरून खाली उतरला. गणपतीने कुमारस्वामीला मिठी मारली व "छोट्या! फार जस्त बळन विश्वाला प्रदक्षिणा घात-

लीस! जाधी जाऊन ते स्वर्ण-कमळ घे बघू! पैज बीच जिकली, बघ घळ्य ते कमळ तकाय!" गणपती म्हणाला "ते कसे काय?" तवळ वाटून कुमारस्वामी म्हणाला

"तुझा आधीच मी विचार विश्व-प्रदक्षिणा घालून इथे बसलो आहे, कुणाला विचारतोय, ते विचार!" गणेश म्हणाला

"देज गणपतीनच जिकली!" अशी आकाश-वाणी झाली, सर्व समजल्यानंतर कुमारस्वामीने गणपती पुढे गुडघ टंकल व म्हणाला-"दादा! मी मोठी तपस्वर्या करून ब्रह्मज्ञान मिळविलं, परंतु छोट्या विषयांत अजामीन राहिलो! तुम्ही बुद्धी कुशाग्र आहे तुझ्यापुढे माझी कुशाग्रकी ती किती? तुझ्यानंतरच मी झालोय ना? तारकासुराची युद्ध करण्यास निघतो आहे मला आशीर्वाद दे!"

त्याला वर उठवून विश्वेश्वर म्हणाला-"छोट्या! मी मोठा, तू लहान, असे मानण्याचे कांही कारण नाही. तुझा जन्म, निश्चित अशा कारणा करिता झालला आहे तू म्हणत्याप्रमाणं, मी माव, कांही-तरी खळ म्हणून आंईने केलला मातोचा बाळाच आहे! तुझ्यासाठी म्हणून विष-पावतीचे महा मिलन घडलं! त्यांच्या अनुरागाचे तू फळ आहेस! तुझा विजय

दाण' हे आधीच ठरलेलं विश्वोत्थित आहे! 'तुझा हातून शरण घावे' असा तारकासुराने वर मागून घेतला आहे तू सुब्रह्मण्येश्वर असून कांही भागामध्ये तुम्ही मोठ-मोठी देवालय होतील कांही तीर्थक्षेत्र होतील! प्रमुख दैवत म्हणून लोक तुम्ही उपासना करतील! शक्य ठेवई लवकर तारकासुराच्या कषादेचातुन सर्वांना मुक्त कर!"

देवांचा सेनापती म्हणून कुमारस्वामी तारकासुरावर चालू करून गेला

ज्यांचा अधिपती पुढेर याच कंठक-मुखीला असा शाप दिला "विश्व-पार्वतीच्या मलांमध्ये आंढण लावणाऱ्या पापी मली!

वृथीतलावर 'गोकर्ण' म्हणून जग्याला यशील!"

कटकलतन कुबराची क्षमा मागितली असता "विधनेश्वराच्या कृपेमुळेच तुला शापमुक्त होता येईल!" असा कुबरात विला उभाप दिला. कटकमुखी, तत्काळ गोकर्णची रोष वतून जमिनीवर उगवली व वरक लागली, वेष्टादिकांभ सेनापत्य करून कुमारस्वामीने तारकासुराचा वध केला त्यामुळे समाधान वाटून वेष्टेद्वाने आपली कन्या देवयानी हिच्याशी कुमार स्वामीचा विवाह करण्याचे योजिले. परंतु नांठया भावा आणि भाकटपाचे लग्न करत करणार! म्हणून ते लग्न लांबणीवर पडले.

'प्रियनदना' छोट्याचे लग्न व्हावे असं तुला वाटत असेल तर मूं लग्नासाठी तयार होणे हे तुझं कर्तव्य ठरत नाही का?" पार्वतीने हळूच गणेशाला विचारलं 'आई! अर्थ नसलेले हे विनय कशा करिता? विवाह हा ज्याचा-त्याचा वृच्छिक प्रसंग होय! धाड्यासाऱ्यांच्या एकदाताच्या व एकान्त मिय व्यक्तीला वा चिखलांश कां ओढू इच्छिता?" अशाच कित्येक पळवाटा गणपती काढीत राहिला!

थावेळेस मात्र पार्वतीने गणेशाच्या लग्नाविषयी हट्ट धरला तेव्हा "आई! मला तप करावचं आहे! वाकटपाभावानं केले, परंतु मी केले नाही ना?" असे म्हणून गणपती तपश्चर्य करिता बाहेर पडला.

इंदान, स्वर्गातील अप्सरांना विनायकाचा तपोभंग करव्यासाठी पाठविले. अर्का नांवाच्या अप्सरेने आपला विरोध दाखविला. तेव्हा "मूं डोबकावळा आहेस! अस्पृश्य रुईचे पोपटे धतूच जमिनीवर उगव!" असा विला शाप दिला.

तपाकरिता अनुकूल अशी जागा शोधून विधनेश्वर तप करू लागला त्या जागी सर्वत्र गोकर्णची रोष उगवली होती. रुईच्या झुतुपांवर फुलांचा नहर भाकळा होता. विधनेश्वराचे तपाचरण सुरू होते.

तपोभंग करावयास आलेल्या अप्सरा नृत्य करू लागल्या; मी त्यांच्या पायाला गोकर्णचे कांटे बोचू लागले, जमिनीवर गोकर्ण बोचल्यामुळे त्या घातना सहन न होऊन त्या अप्सरा जात-नाट करू लागल्या, विधनेशाचे ध्यान मोडले. बोळ उचवून पाहिलं तेव्हा झाला प्रकार त्याच्या लक्षांत आला. पावरलेल्या अप्सरा लंगडत पडव पळू लागल्या. गणपतीला गोकर्ण व सराटपाबद्दल अभिमान वाटला. तेव्हा 'गोकर्ण' म्हणून जन्मलेली कटकमुखी म्हणाली - स्वामी! तुम्हा नावठामध्य भांडण लावल्याच्या अपराधावरून कुबेराच्या शापाला बळी पडलं आहे. अतुष्ट असावा " असे म्हणून गणेशाची क्षमा मागितली.

त्या दिवशी भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी होती तो गणेशचतुर्थीचा दिवस! गणपती कटकमुखीला म्हणाला: "आजच्या दिवशी लोक 'विचित्र-विनाय' म्हणून तुम्ही काटेरी फळे उपयोगात आणतील वरे।

यक्षिणी शापमुक्त होऊन अलंकापुरीस निघून गेली तेव्हा रुई असे म्हणाली: "स्वामी! माझ्याकडही तुमची कृपावृष्टी वळू दे! मी अर्का नांवाची अप्सरा असून इंद्राची आज्ञा असाय केल्यामुळे, आज अशी अस्पृश्य रुई झाले आहे. तुम्ही माझे श्रद्धास्थान असून तुमच्या ठावी माझी नितांत भक्ती आहे!"

"विधनेश्वर म्हणाला-"या सृष्टीत अस्पृश्य असे काहीच नाही! तुम्हा कळया

कुलाचा हार मी जेवामे पळ्यांत घालील ! हापर दुगामध्ये तू कुडका म्हणून बघ्याला बघील. भगवान कुडका तुला उद्धार करतील. तू निर्भय होऊन स्वर्गात जा ! तुला इंद्राचीच नव्हे तर कुशाचीही भीती बाळगण्याचे कारण नाही. कुठलाही शाय तुला लागू नवणार नाही. अकंभुळे आयुर्वेदातील औषधांसाठी उपयोगी ठरतील. अकंभुळे मूर्धला शिव राहातील !” अर्का, अप्सरेचे रूप घारण करून स्वर्गात निघून गेली.

विष्णेश्वर कैलासाकडे निघाला. त्याला पाहतांच पार्वती म्हणाली—“बाळा ! तप झाले ना ? आतां सन्त...” तिचे म्हणणे पूर्णपणे ऐकून न घेता, गणपती म्हणाला—

“तप झाले ना ? म्हणून काय विचारलेस ? जर सांवावचं तर तपाची सुखातच शास्त्री नाही ! हा बघ, तप करायलास निवालोच !” असे म्हणून विष्णेश्वराने दुसऱ्या एका ठिकाणी ध्यान धरले. त्या जागेच्या चोहोकडे सर्पांची बाकळे होती. गणपती तपावरच करीत असता बाकळांतील सारे नाग तडक उठले व विष्णेश्वराच्या चोहोकडे फणा उगारून खडा पहारा देऊ लागले. ते पाहून इंद्राने-सुवकासुराचे अनुसर असलेल्या राक्षसांना विचारिले—“तुमच्यां राजांला ज्याने आपले बाकून केले आहे, तो विष्णेश्वर, तुम्हा सर्पांचा समूळ विनाश करणाऱ्यासाठी आतां तप करीत आहे. तेव्हा तुम्ही त्याचा पूज उर्गविश्वास ही उत्तम संधी आहे !”

ते ऐकून विष्णेश्वरावर चालून गेल्या राक्षसांना ; पाताळांतून बाहेरच्या महासर्पांनी पळवून लावले. जे मोडेवहुन राक्षस जीव पांघरून पळाले, ते आपल्या अविवेकाला व इंद्राला बोल लाऊ लागले.

आता इंद्राने, अतिशय उत्साही व सुंदर देवांना तसेच अप्सरांना—“गणपतीचे मन अनुरागाकडे बळक असं करा !” अशी आज्ञा देऊन पाठविणे व कथायुध हातो घेऊन स्वतः त्यांच्या मागून निघाला.

स्वर्गातील देवपुरुष व अप्सरा जोडी-जोडीने सुरावात करीत नाचत-गात कोला-हल करीत निघाले. त्यामुळे महासर्पाना राग आला व त्यांनी देवांच्या पायांना विलंबा घातून चावा घ्यायला सुरुवात केली. इंद्राने त्या सर्पांवर आपले वज्रायुध उगारले. ते पाहून सर्प चवताळले व पाताळातून लक्षावधी महासर्पांनी बाहेर पडून देवांना सज्जो की एज्जो करून सोडले. देव व नागांमध्ये छोटासा संग्रामच झाला. इंद्राच्या वज्राळाही न जुमानता त्या सर्पांनी स्वर्गातसुद्धा हाहाकार मज्जवला. नंतर सर्व नर्प मागे परतले. स्वानी केलेल्या या सहाय्यामुळे गणपतीला फार समाधान वाटले. त्या सर्पांना उचलून घेऊन विष्णेश्वराने त्यांचे कीर्तुक केले व सर्पांचे बागिने अंगभर घातले व कैलासाळा निघाला.

गणपतीच्या अंगभर सर्प सज्जत असलेले पाहून पार्वती वास्तव्यचकित झाली. "आह! बडिलांचा वारसा मुलाला मिळणं साहजिकच नव्हे का! शंकराची जाभरणे,

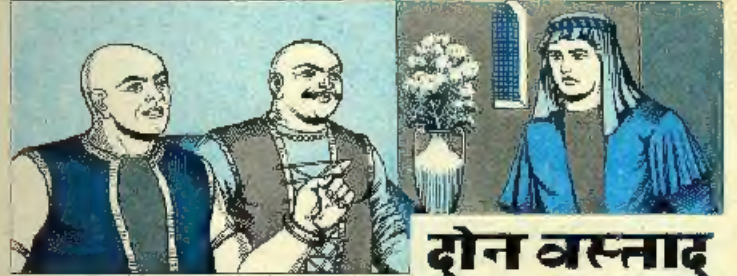
तीच माझी भूषणे! शिवाय हे सर्प माझे जीवश्च मित्र आहेत. प्राण पणाला साऊन यांनी माझे रक्षण केले आहे. आप्तस्वकी-यांच्या सदीच्छा पाठीशी असणे भूषणावह असते! म्हणून मी नागभूषण हे नांव माथेकी लावले!" विष्णेश्वर म्हणाला.

पार्वती विनायकाच्या विचित्र-वेष्टांना कंटाळली. शंकर मात्र मनापासून हंसत होता. असा रीतीने विनायक ताना विष्णे उपस्थित करीत राहिला.

पार्वतीने अल्लेरषा म्हणून परत एकदा लग्नाचा विषय काढला. तेव्हा—"आह! कांहीतरी घनकार्य केल्यानंतरच ना यत्ना प्रतिष्ठा मिळेल? वाकट्या भावासारखे कुठले तरी मोठे कार्य साधून 'समर्थ' ठरल्यानंतरच मी लग्नाचा विचार करीन!" गणपतीने निखून सांगितले.

"तुझ्यांत कसली कमतरता आहे? समर्थ नव्हेस तर कस शेंढपट आहेस होय?" पार्वती नाइलानाने म्हणाली.

(क्रमशः)

दोन वस्नाद

[५]

दुसऱ्या दिवशी सकाळी पादरस अलीला घरी आलेला पाहून अहमदच्या जिवांत जोव आला. त्याच्या प्रिय शिष्याचा तपास लागला नाही म्हणून वादल्या दिवशी रात्री तो जेवला नाही की ओपला नाही. उजाडताच त्याचा साधीदार दुसरा कोत-वाल हसन याला बोलावून त्याचा सल्ला विचारला. ते दोघे बोलत असतां पादरस घरी परत आला.

त्याने स्वतःवर गुदालेला सर्व प्रसंग त्यांना ऐकविला. तो ऐकून मिस्किलपणे हसत, हसन म्हणाला—"एवढी करामत कळं धक्क्यारी तरुणी, बगवाद मध्ये एकटीच आहे ती, कबूतरांकरवी टपाल-खाते चालविणाऱ्या दिलैलाची मुलगी जीनावक! शेवटी तिचे काय करायचे ठरविले आहेस?"

"खान करावे म्हणतो तिच्याशी!" पादरस म्हणाला.

"एवढी अद्दल थडकी तरी सुद्धा?" हसन नवल वाटून म्हणाला.

"तिने एवढे केले तरी मी तिला माफ करू शकतो. ती माझी पत्नी व्हावी याशिवाय आयुष्यांत माझी दुसरी कस-लीही इच्छा नाही." पादरस मनापासून म्हणाला.

"तुम्ही एवढी तीव्र इच्छा असली तर ती पूर्ण व्हायलाच हवी. तू सुद्धा देखणा आहेस. तुमचा जोरा खान दिसेल!" हसन म्हणाला.

"या कामांत शाची धोडी मदत कर!" अहमद हसनला म्हणाला.

हसनने ताबडतोब पादरस जली करिता एक योजना बनविली.

पादरसने आपल्या भंगाला काढारंग लाऊन घेतला व निग्रोचा केश धारण केला. थोडे पैसे व बोडी घांग बरोबर घेऊन मंडईत निघाला. तिथे स्थाने दिलेलाच्या स्वयंपाकाला शोधून काढले. त्याच्याजवळ जाऊन "दादा! मी या शहरात नवसा आहे. मी एक आपला वाटलास. जल, दाकच्या चुकानात जाऊन मधेच पिक्या!" हुसंत पादरस म्हणाला.

"मला क्षणाचीही उरत नाही. आमच्या घरीच ये! तिथे सर्व तऱ्हेची पैय व जेवण सुद्धा मी तुझ्यासाठी आयोजित करित." दिलेलाचा स्वयंपाकी म्हणाला.

पादरसला तेच हवे होते.

तो त्या निग्रोबरोबर दिलेलाच्या घरी गेला. स्वयंपाक घरात गेला. तेव्हाच दिलेला व नीनाब शेवायसाठी आल्या. स्वयंपाकवाने त्यांचे जेवण व पैय हवार केली व एकेक तेऊत बाहेरच्या दालनात ठेऊ लागला. तो बाहेर जाताच पादरसने सुरईमध्ये भाव मिसळली.

थोड्याच वेळात पादरसाचा हेतू साधला.

दिलेला, जीनाब, बाळीस मुलाम व स्वयंपाकी इतकेच नव्हे तर राखणीचे कुनेसुद्धा आपली दुडू हरवून, होते त्या ठिकाणी निपचित पडले.

पादरस वधेच्छपणे घरभर हुडका. टपालाधिकारी म्हणून पालावयाचा दिलेलाचा घोडाच, सोन्याची टोपी, तसेच निग्रोचे भरजरी लाल कपडे सर्व गोळा करून गाठोडे बांधले. गच्चीवर जाऊन सर्व कबुतरं बसून एका मोठ्या पिजऱ्यात ठेवली. नंतर "हे काम बोरबर पादरस अली शिबान कुणाचे असावे?" अशी चिट्ठी तिथे लिहून ठेवली व कपड्यांचे गाठोडे, कबुतरांचा पिजरा घेऊन सरळ अहमदच्या घरी आला.

दिलेलाला जाग मेईपरंत संध्याकाळ झाली होती. तिने पादरसने ठेवलेली चिट्ठी वाचली. नंतर घरभर दृष्टी फिर.

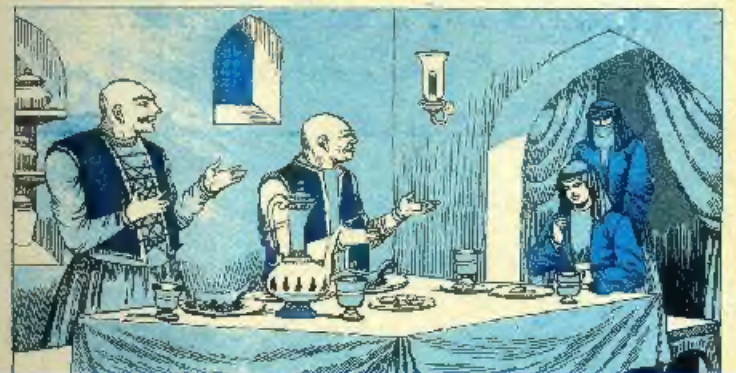
विली तेव्हा 'सलीफांशी संबंधित असलेला दस्त-शेवजच याने पळविलेला दिसतोय' हे तिच्या लक्षात आले.

ही घटना जर बाहेर समजली तर आपली बेवस्थेच नव्हे तर दरबारातील नोकरी सुद्धा जाईल हे तिला समजून चुकले. पादरसचा सूड उगविण्यात फायदा नव्हता! अहमदनेच हे काम त्याच्या करवी करविले असताना. त्याच्या पायापडून का होईना; दरबाराचा पोशाख व टोपी परत आणायला हवी! अहमदचा सूड घेण्यासाठी तिने आपल्या मुलीकडून पादरस अलीचा पराभव करविला होता. त्याच वट्ट काळ-ण्यासाठीच अहमदने पादरसकडून हे काम करविले. आता किट्टुम्फाट झाली. अह-

मदला आतांतरी तिची त्रिनेत्री मान्य करण्यास हरकत नसावी. "आतांच वेंते," असे मुलीला सांगून दिलेला अहमदच्या घरी निघाली.

दिलेला तिथे गेली तेव्हा, अहमद, हुसब, पादरस अली वगैरे बसून जेवत होते. तिला पाहताच अहमद, हुसब उठले व जोके लवचून सलाम करीत "या दिलेला! कुणा कडून आपणांला तुमचा पक्की लाभ मिळू ला!" असे आदराने म्हणाले.

ते खात असलेले शंस कबुतराचे आहे हे समजताच दिलेलाच्या डोळ्यातुळे अंधारी आली. तिच्या जबकड आल्यासारखे झाले. "अहमदला माझा सूड उगवायचा असला

"कोणती ते सांगा! मी असहाय आहे हे तुम्हाला माहीत नाही का?" अगतिकपणे दिलेला म्हणाली.

"विशेष कांही नाही! हा मुलगा अली, तुला मुलगा जीनाब हिच्याशी लग्न करू इच्छितो!" हसन म्हणाला.

"अरे बाबांनो! पाखांडी का मला एवढा त्रास दिलेला? मी कबूल करून ही काही फायदा नाही. कारण ती सज्जन होई पर्यंत तिचा मामा तिचा पालक आहे. माझा मोठा भाऊ 'जुरेक' आहे ना? तो कबूल झाल्याशिवाय हे लग्न होऊ शकत नाही. तो किती निर्दयी आहे, हे तुम्हाला माहित नाही काय? त्याची कबुली मिळवायची पूर्ण जबाबदारी पादरस अलीचीच राहिल!" दिलेला म्हणाली.

जुरेकला भेटून त्याची अनुमती मिळविण्यानंतरच जीनाबशी लग्न करण्यास पादरस अली तयार झाला.

दिलेला आपले कपडे व कबुतर वगैरे घेऊन निघून गेली.

दिलेलाचा भाऊ जुरेक हा एकेकाळचा प्रसिद्ध चोरच होता. त्याने केलेल्या चोऱ्यांची कधी चौकशी, फिर्दाद नोंद झाली नाही. असल्या जागे वरूनच तो कधी, कधी कुठे चोरी करायची ती हातोहात करीत असे.

हल्ली स्हातारपणामुळे चोरी सोडून धिकी होती त्याने! तळलेले मासे विकून तो आपला निर्वाह करीत असे. अजूनही त्याच्या हाती हस्तचातुर्य होते.

आपल्या दुकानाकडे भातकांचे जित वेधण्यासाठी त्याने एक युक्ती योजली होती. जुरेकने आपल्या दुकानापुढे हजार दिनारांची एक पेंली ठांगली होती. 'ही पेंली ओ कुणी पळवू शकेल त्याला तो बद्दल करण्यात येईल,' अशी अफवा सर्वत्र पसरली होती. दिनारांची पेंली हस्तगत करण्याच्या उद्देशाने हजारो लोक त्याच्या दुकानात खरेदीसाठी येत राहिले, परंतु अजून एकांदाही या कामात यश मिळाले नाही.

पिशवीला हात लावताच शेंकडो घंटा व डफ एकाएकी दुकानमर बाजू लायत:

त्या बरोबर जुरेक कुठेही असला तरी पळत येत असे व चोरांना धरत असे. किंवा तापलेल्या शिशाचे छरे त्याच्या

हातापायावर मारीत असे. अशा माराने हात-पाय दुखावलेले रूक लोक होते.

पादरस अली जुरेकला भेटला. आपली ओळख करून दिली. आपण कोतवाल अहमदच्या घरी रहात असून जीनाबशी विवाह करू इच्छितो असेही त्याने सांगितले, व लग्नाला अनुमती देण्याकरिता जुरेकची मनधरणी केली. परंतु जीनाबशी पादरस अलीचा विवाह व्हावा असे त्याला किंचितही वाटले नाही. जीनाबच्या योग्यतेला अली साजेसा नाही असे त्याला वाटले.

जुरेकची विनारांची पिशवी पळवून, त्याची आपल्या लग्नाला सम्मती मिळवावी असे पादरस अलीने ठरविले. म्हणून तो गर्भवती स्त्रीचा वेश घालून जुरेकच्या दुकानात गेला. मासे विकत घेत असता घोंटात बुसू लागल्या सारखे कवू लागला. हे पाहून भावावलेला जुरेक आपल्या नायकोला बोलवायला घरात गेला.

(कमरा.)

